

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΡΜΟΥ
ARCHAEOLOGICAL
MUSEUM OF THERMOS

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΣΤΟΝ ΘΕΡΜΟ ΑΙΤΩΛΙΑΣ

ΟΔΗΓΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ

THE SANCTUARY OF APOLLO AT THERMOS

A GUIDE TO THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF THERMOS

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ • ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΛΕΥΚΑΔΟΣ
MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS • EPHORATE OF ANTIQUITIES OF AETOLIA-ACARNANIA AND LEFKADA

2015

Κείμενο - Επιμέλεια εντύπου:

Δρ. Ολυμπία Βικάτου, Αρχαιολόγος, Διευθύντρια της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας & Λευκάδος

Μετάφραση:

Λίνα Μακραδήμα, Αρχαιολόγος Εφορείας Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας & Λευκάδος,
Dr. Kenneth Wardle, Καθηγητής Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Birmingham

Σχέδια:

Diana Wardle, Σχεδιάστρια
Ιωάννης Διαμαντόπουλος, Σχεδιαστής
Μιχάλης Λεφαντζής, Αρχιτέκτων

Φωτογραφίες:

Αρχειο Εφορείας Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας & Λευκάδος
Γεώργιος Σ. Μαρκιανός

Σχεδιασμός - Καλλιτεχνική επιμέλεια:

Horizon IKE - Αθηνά Ιακωβίδου

Εκτύπωση:

I. Χέλμης & ΣΙΑ ΟΕ

Text- Editing:

Dr. Olympia Vikatou, Archaeologist, Director of the Ephorate of Antiquities of Aetolia-Acarnania and Lefkas

Translation:

Lina Makradima, Archaeologist of the Ephorate of Antiquities of Aetolia-Acarnania and Lefkas
Dr. Kenneth Wardle, Professor of Archaeology,
University of Birmingham

Drawings:

Diana Wardle, Illustrator
Ioannis Diamantopoulos, Illustrator
Michalis Lefantzis, Architect

Photos:

Archive of the Antiquities of Aetolia-Acarnania and Lefkas
Georgios S. Markianos

Design - Art direction:

Horizon P.C.- Athina Iakovidou

Print:

I. Chelmis and Co. G.P.C.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Copyright © 2015 Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος

EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL
DEVELOPMENT FUND

Co-funded by Greece and the European Union

Copyright © 2015 Ephorate of Antiquities of Aetolia-Acarnania and Lefkada

Περιεχόμενα • Contents

Πρόλογος • Preface 02

Ενότητα 1 - «Εν τῇ συνόδῳ τῶν μεγάλων ὁδῶν»... ὁ Θέρμος 10

Unit 1 - "Where the great roads meet ... Thermos"

Ενότητα 2 - Ο προϊστορικός οικισμός. Μια ανθηρή κοινότητα στην καρδιά της Αιτωλίας 14

Unit 2 - The prehistoric settlement. A flourishing community at the heart of Aetolia

Ενότητα 3 - Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Ένας νέος οικισμός στη θέση του παλαιού ... 18

Unit 3 - Early Iron Age. A new settlement on the ruins of the old...

Ενότητα 4 - Το Ιερό του Απόλλωνος, τόπος λατρείας και συγκέντρωσης όλων των Αιτωλών 24

Unit 4 - The Sanctuary of Apollo, the place of worship and assembly for all the Aetolians

Ενότητα 5 - Πόλεις - μέλη της Αιτωλικής Συμπολιτείας γύρω από τον Θέρμο 34

Unit 5 - Cities - members of the Aetolian League around the region of Thermos

Ενότητα 6 - Αιτωλική Συμπολιτεία. Ένα πολιτικό πρωτοποριακό σύστημα:

από το φυλετικό έθνος στην ομοσπονδία πόλεων 36

Unit 6 - The Aetolian League: An innovative political system:

from tribal nation to a federation of cities

Βιβλιογραφία • Bibliography 46

Συντελεστές του έργου • Contributors to the project 47

Το πρώτο Αρχαιολογικό Μουσείο Θέρμου κατασκευάστηκε το 1909 με δαπάνη της «έν Αθήναις Αρχαιολογικής Έταιρείας», πλησίον του ναού του Απόλλωνος, για να στεγάσει τα σημαντικά ευρήματα που έρχονταν στο φως από τις ανασκαφές του Ιερού. Πρόκειται για μικρό πετρόκτιστο κεραμοσκεπές κτήριο, στο οποίο αργότερα προστέθηκε ημιυπαίθριος χώρος για τη φύλαξη των πολυάριθμων επιγραφών. Με την πάροδο του χρόνου απέκτησε τη μορφή τακτοποιημένης αποθήκης. Η έλλειψη χώρου, τα κτηριολογικά προβλήματα και η παντελής έλλειψη υποδομών κατέστησαν αδήριτη την ανάγκη ανέγερσης νέου κτηρίου.

Το οικόπεδο για την κατασκευή του νέου Μουσείου παραχωρήθηκε από το Δήμο Θέρμου το 1998, επί δημαρχίας Θ. Πορφύρη. Η κατασκευή του υλοποιήθηκε με πιστώσεις του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης 2000-2006 και είχε ενταχθεί στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Δυτικής Ελλάδος, Πελοποννήσου και Ιονίων Νήσων της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδος. Το 2009 ολοκληρώθηκε η κατασκευή του κτηρίου με φορέα υλοποίησης τη Διεύθυνση Εκτέλεσης Έργων Μουσείων και Πολιτιστικών Κτηρίων του ΥΠΠΟΑ και προϋπολογισμό 2.729.403,22 ευρώ, ενώ ένα χρόνο αργότερα παραδόθηκε στην τότε αρμόδια ΛΣΤ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Η εκπόνηση της τελικής μουσειολογικής - μουσειογραφικής μελέτης για την «Έκθεση του Νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Θέρμου» ολοκληρώθηκε τον Μάρτιο του 2011 από την Εφορεία μας σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Μουσείων, Εκθέσεων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων. Για τη σύνταξη της μουσειολογικής μελέτης συγκροτήθηκε επιτροπή με επικεφαλής την Δρ. Ολυμπία Βικάτου, Διευθύντρια της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος, ως πρόεδρο, και τους Μ. Σταυροπούλου - Γάτση, Επίτιμη Διευθύντρια Αρχαιοτήτων, Λ. Μακραδήμα, Γ. Σταμάτη, αρχαιολόγους της ΕΦΑΑΙΤΛ, Μ. Μούλιου, αρχαιολόγο-μουσειολόγο της ΔΜΕΕΠ και Αγνή Μητροπούλου, αρχαιολόγο της ΔΜΕΕΠ, ως μέλη. Η μουσειογραφική μελέτη οφείλεται στην αρχιτέκτονα της ΔΜΕΕΠ, κ. Αν. Παρίση. Η μουσειακή πρόταση περιλαμβάνει τρεις βασικούς σταθμούς: τον εκθεσιακό χώρο, το Ιερό του Απόλλωνος και την αίθουσα διαδραστικών εφαρμογών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Τον Οκτώβριο του 2011 το έργο «Οργάνωση της Μόνιμης Έκθεσης του Νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Θέρμου» εντάχθηκε στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα 2007-2013» προϋπολογισμού 1.365.000,00 €, με ημερομηνία έναρξης 1-11-2011 και λήξης 15-12-2015, περιλαμβάνοντας τρία υποέργα: «Προμήθεια, εγκατάσταση προθηκών και λουιτών εκθεσιακών κατασκευών», «Προμήθεια, εγκατάσταση φωτιστικών σωμάτων του Μουσείου και ρύθμιση φωτισμού εντός και εκτός προθηκών», «Σχεδιασμός και παραγωγή εποπτικού υλικού και λουιτών ερμηνευτικών δράσεων της μόνιμης έκθεσης. Εξοπλισμός εκθεσιακών χώρων, εργαστηρίων συντήρησης, αποθηκών και γραφείων».

Το Παλιό Αρχαιολογικό Μουσείο Θέρμου
The Old Archaeological Museum of Thermos

The first Archaeological Museum of Thermos was built in 1909, funded by the Archaeological Society of Athens, near the Temple of Apollo, in order to house the important finds that came to light from the excavation of the Sanctuary. It is a small stone building with a tiled roof. A covered extension was added on the east side of the museum in order to shelter the numerous fragments of the inscriptions from the Sanctuary. Over time it acquired the form of an organized storeroom. The lack of space, the structural problems and the complete lack of infrastructure made the need to construct a new building imperative.

The site for the construction of the new Museum was granted in 1998 by the Municipality of Thermos, with the help of Mayor Th. Porfyris. Its construction was carried out with funding from the 3rd Community Support Framework 2000-2006 in the context of the Regional Operational Program for Western Greece, Peloponnese and Ionian Islands, managed by the Region of Western Greece. In 2009, the construction of the building was completed by the Directorate of Studies and Conduct of Technical Works in Museums and Cultural Buildings of the Hellenic Ministry of Culture and Sports with a budget of 2.729.403,22 €, while a year later the building was handed over to the former 36th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities. In March 2011, our Ephorate in collaboration with the Directorate of Museums, Exhibitions and Educational Programs undertook and completed the final museological - museographical study for the "Exhibition of the Archaeological Museum of Thermos". A committee, headed by Dr. OI. Vikatou, Director of Antiquities of Aetolia-Acarmania and Lefkas, as president, and M. Stavropoulou - Gatsi, Emeritus Director of Antiquities, L. Makradima, G. Stamatis, archaeologists of the Ephorate of Antiquities of Aetolia-Acarmania and Lefkas, M. Moulou, archaeologist-museologist and A. Mitropoulou, archaeologist of the Directorate of Museums, Exhibitions and Educational Programs (DMEEP), as members, was set up in order to undertake the museological study. The museographic study is the work of the architect of the DMEEP, Mrs. An. Parisi. The proposal includes three main components: the exhibition, the Sanctuary of Apollo and the room of interactive applications and educational programs. In October 2011 the project "Preparation and setting-up of the permanent exhibition of the New Archaeological Museum of Thermos" was included in the Operational Program "Competitiveness and Entrepreneurship 2007-2013" with a budget of 1.365.000,00 €, starting on 11-01-2011 and ending 15-12-2015. Three sub-projects, "Supply, installation of the displays and other exhibition constructions", "Supply and installation of museum lighting and setup of the lighting inside and outside the display cases", "Design and production of visual materials and other interpretive activities of the permanent exhibition. Equipment of the exhibition halls, conservation laboratories, storerooms and offices" were included.

Η Εφορεία μας προέβη στη διενέργεια διεθνών διαγωνισμών για τα δύο πρώτα υποέργα, ενώ το τρίτο υλοποίησε απολογιστικά και δι' αυτεπιστασίας. Υπεύθυνη για το συντονισμό και την υλοποίησή τους ήταν η Διευθύντρια της Εφορείας, Δρ. Ολυμπία Βικάτου, τη δε επίβλεψη των εργασιών είχε η αρχαιολόγος της Εφορείας Λίνα Μακραδήμα. Σημαντικές για την οργάνωση της έκθεσης ήταν οι πρόσφατες δημοσιεύσεις του Ομότιμου Καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και Διευθυντή της ανασκαφής του Θέρμου, Ι. Α. Παπαποστόλου, καθώς επίσης και η μελέτη της G. Hübner, στην οποία οφείλεται η ταξινόμηση των πολυάριθμων αρχιτεκτονικών μελών και οι αναπαραστάσεις των κεραμώσεων των κτηρίων του Ιερού. Επίσης, στον Κ. Α. Wardle, Καθηγητή Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Birmingham, οφείλεται η τυπολογική και χρονολογική κατάταξη της κεραμικής, ενώ στην D. Wardle τα σχέδια των αγγείων και οι σχεδιαστικές αναπαραστάσεις των κτηρίων του προϊστορικού οικισμού. Η ταύτιση των νομισμάτων έγινε από την αρχαιολόγο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αχαΐας, Γ. Αλεξοπούλου. Θερμός ευχαριστούμε όλους για τη συμβολή τους στην υλοποίηση της έκθεσης, όπως επίσης τον πρώην Διευθυντή του Ε.Α.Μ., Ν. Καλτσά, για την επιστροφή αντικειμένων από τις πρώτες ανασκαφές του Ιερού που φυλάσσονταν στις αποθήκες του Μουσείου, και για την παραχώρηση των ψηφιακών αντιγράφων των «μετοπών» του ναού του Απόλλωνος Θερμίου, που εκτίθενται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα.

Η συγγραφή των κειμένων του εποπτικού υλικού της έκθεσης και η επιλογή των συνοδευτικών φωτογραφιών και σχεδίων έγινε από τους Ολ. Βικάτου, Λ. Μακραδήμα και Γ. Σταμάτη. Η προετοιμασία και σχεδίαση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων από τις Ολ. Βικάτου και Δ. Γαβρίνα, Μουσειοπαιδαγωγό της Εφορείας. Ο ανά χειράς οδηγός οφείλεται στην Ολ. Βικάτου και η μετάφραση του οδηγού και των κειμένων του εποπτικού υλικού του Μουσείου στη Λ. Μακραδήμα και τον Κ. Wardle, τον οποίο θερμότατα ευχαριστούμε για την προσφορά του. Θερμές ευχαριστίες απευθύνονται στις πολιτικές ηγεσίες της τελευταίας πενταετίας του Υπουργείου Πολιτισμού και σε όλους τους συντελεστές για την αγαστή συνεργασία: στην τότε Προϊσταμένη της ΔΜΕΕΠ, Μ. Λαγογιάννη, στα μέλη της Επιτροπής σύνταξης της μουσειολογικής - μουσειογραφικής μελέτης, στον Προϊστάμενο της ΔΕΕΜΚΠΚ, Κ. Φρισύρα, στον Προϊστάμενο της ΕΥΤΟΠ, Π. Νταή, στους Προϊστάμενους των Μονάδων Α, Β, Γ και Δ της ΕΥΤΟΠ, Μ. Κόμβου, Ι. Μυλωνά, Όλ. Ζώρη, Κων/να Ντέντε, στους συναδέλφους της Διαχειριστικής Αρχής, Γ. Δάλλα και Δ. Κικίλη, καθώς και στους συνεργάτες της Συμβουλευτικής Εταιρείας ΣΤΑΔΙΟΝ για τη συμβολή τους σε όλα τα στάδια των διοικητικών διαδικασιών, κυρίως για τη διενέργεια διεθνών διαγωνισμών. Τέλος, ευχαριστίες για τη συμβολή στην υλοποίηση του έργου, εκτός των συντελεστών-συνεργατών που αναφέρονται στο τέλος του οδηγού, οφείλονται στο μόνιμο, αορίστου χρόνου και επί συμβάσει εργατοτεχνικό και φυλακτικό προσωπικό της

Εφορείας, που συμμετείχε στην έγκαιρη και άρτια ολοκλήρωσή του: στον αρχιτέκτονα μηχανικό Λ. Φραγκούλη, στην υπόλογο Σ. Πλυταριά, στους διοικητικούς υπαλλήλους, στους συντηρητές Στ. Πολονύφη και Ι. Κουθούρη, στους φύλακες αρχαιοτήτων Θέρμου. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τους συναδέλφους και στενούς συνεργάτες στην υλοποίηση του έργου, Λ. Μακραδήμα και Γ. Σταμάτη, που ο καθένας από την πλευρά του αφιερώθηκε στο Μουσείο Θέρμου.

Δρ. Ολυμπία Βικάτου
Αρχαιολόγος, Διευθύντρια της Εφορείας Αρχαιοτήτων
Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος

Το Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Θέρμου
The New Archaeological Museum of Thermos

The first two sub-projects were implemented by the Ephorate of Antiquities of Aetolia-Acarnania and Lefkas after conducting an international competition, while the third one was implemented and financial control of our Ephorate. Dr. Olympia Vikatou, the Director of the Ephorate, was responsible for the coordination and implementation, and Lina Makradima, archaeologist of the Ephorate, supervised the project. The recent publications of Emeritus Professor of Classical Archaeology, University of Ioannina, and Director of the excavation at Thermos, I. A. Papapostolou, were especially important for the organization of the exhibition as was the study by G. Hübner, responsible for the classification of the numerous architectural members and the reconstruction drawings of the tiled roofs of the buildings in the Sanctuary. Dr. K. A. Wardle, of the University of Birmingham, undertook the typological and chronological classification of the prehistoric pottery and D. Wardle provided drawings of vessels and reconstructions of the buildings in the prehistoric settlement.

G. Alexopoulou, archaeologist of the Ephorate of Antiquities of Achaia, undertook the identification of the coins. We thank them most warmly for their contribution to the implementation of the exhibition, as also the former Director of the National Archaeological Museum, N. Kaltsas, for the return of items from the first excavations of the Sanctuary that were kept in the Museum's stores and for the digital copies of the "metopes" from the temple of Apollo Thermios, which are exhibited in the National Archaeological Museum of Athens.

The texts for the displays and the choice of accompanying photographs and drawings are the work of Ol. Vikatou, L. Makradima and G. Stamatis. The preparation and design of the educational programs was the responsibility of Ol. Vikatou and D. Gavrina, Museum Educator of the Ephorate. This museum guide was written by Ol. Vikatou and the English translation and the texts for the displays in the Museum have been done by L. Makradima and K. Wardle, whom we sincerely thank for his assistance.

We are grateful to the political leadership of the last five years in the Hellenic Ministry of Culture and to all of those who contributed to an excellent collaboration: the former Head of DMEEP M. Lagogiannis, the members of the Committee for the museological - museographic study, the Head of the Directorate of Studies and Conduct of Technical Works in Museums and Cultural Buildings, K. Frisyra, the Director of EYTOP (Special Office for the Management of the Cultural Sector), P. Daes, the Heads of Units A,B,C, D of EYTOP, M. Komvou, I. Mylonas, D. Zori, K. Dede, colleagues at EYTOP G. Dallas, D. Kikilis, as well as the partners of the advisory company "STADION", for their contributions at all stages in the administrative procedures and especially in the conduction of the international competitions. Finally, I, also, want to thank, for their contribution to the achievement of the exhibition, in addition to the partners listed at the end of this guide book, the technicians and the security staff of our Ephorate who enabled its completion: L. Fragoulis, architect, S. Plytaria, accountant, St. Polonyfi and J. Kouthouris, conservators, the antiquities' guards of Thermos. In particular I would like to thank my colleagues and close cooperators in the project, L. Makradima and G. Stamatis, who devoted themselves to the Museum of Thermos.

Dr. Olympia Vikatou
Archaeologist, Head of Ephorate of Antiquities
of Aetolia-Acarnania and Lefkas

Ιστορικό πλαίσιο

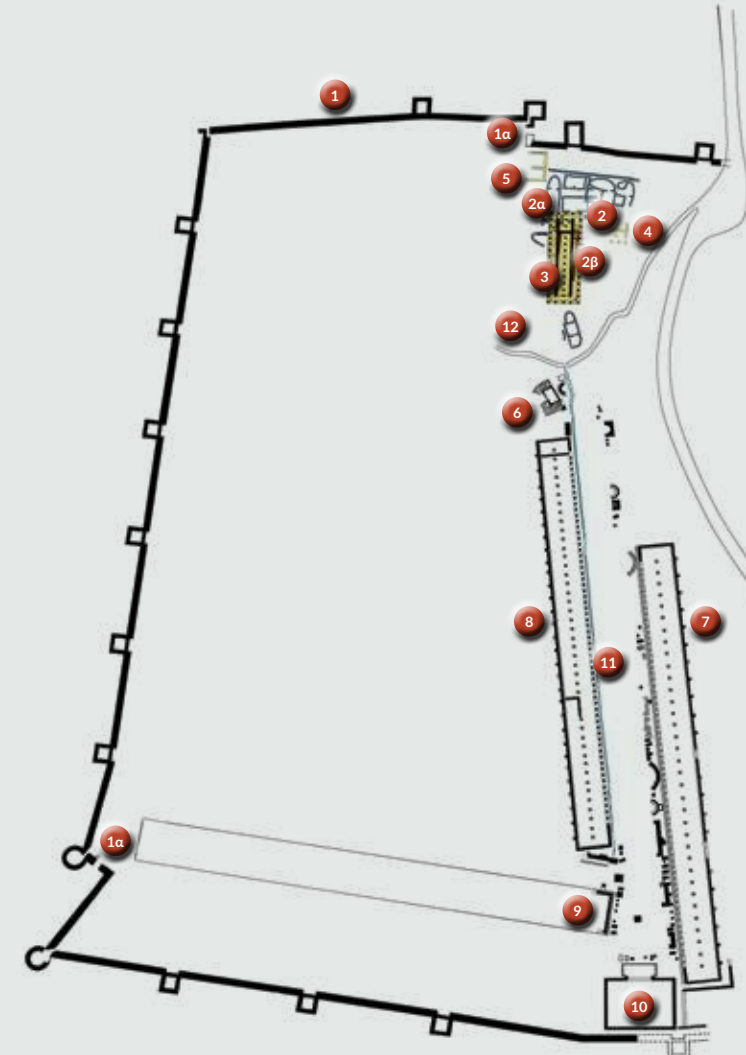
Ο Θέρμος είναι από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Δυτικής Ελλάδος με ιδιαίτερη ιστορική βαρύτητα και πλούσια μνημειακή κληρονομιά, καθώς έχει διαπιστωθεί αδιάλειπτη ανθρώπινη δραστηριότητα από τη Μεσοελλαδική εποχή (2000-1600 π.Χ.) έως τον 2ο αι. π.Χ. Ευρισκόμενος στην καρδιά της Αιτωλίας, ΒΑ. της λίμνης Τριχωνίδας, υπήρξε το θρησκευτικό κέντρο όλων των Αιτωλών, ενώ από τον 4ο αι. π.Χ. αποτέλεσε και την πολιτική έδρα της Αιτωλικής Συμπολιτείας. Ως τόπος συνάντησης των Αιτωλών απέκτησε ήδη από τον 8ο αι. π.Χ. το χαρακτήρα παναιτωλικού Ιερού, στο οποίο λατρευόταν ο θεός Απόλλων. Στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο (τέλη 4ου - αρχές 3ου αι. π.Χ.) εκτός από θρησκευτικό, μετατρέπεται και σε πολιτικό χαρακτήρα της δομής της Συμπολιτείας, αποτελεί ακόμη και σήμερα πρότυπο για την ομοσπονδιακή οργάνωση των περισσότερων σύγχρονων κρατών. Από τα πιο σημαντικά κτήρια του χώρου είναι το αψιδωτό Μέγαρο Α του προϊστορικού οικισμού, το Μέγαρο Β του οικισμού της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου και οι τρεις ναοί, του Απόλλωνος Θερμίου, του Απόλλωνος Λυσειού και της Αρτέμιδος (;). Από τα κτήρια της Αγοράς ξεχωρίζουν: οι τρεις μεγάλες στοές, η κρήνη και το «Βουλευτήριο». Το Ιερό περιέβαλε τείχος με δεκαέξι πύργους και δύο πύλες. Ο Θέρμος πυρπολήθηκε και λεηλατήθηκε δύο φορές από τον Φίλιππο Ε' το 218 και 206 π.Χ., ενώ μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση που αρχίζει με τη μάχη της Πύδνας το 167 π.Χ. και τη διάλυση της Αιτωλικής Συμπολιτείας, εγκαταλείπεται και σταδιακά ερημώνεται. Στα νεώτερα χρόνια ονομαζόταν «Παλαιοπάζαρο» ή «Παζαράκι».

Το Ιερό του Απόλλωνος Θερμίου
The Sanctuary of Apollo Thermios

Historical frame

Thermos is one of the most important archaeological sites in Western Greece, with special historical significance and a rich monumental heritage, since it has seen continuous human activity from the Middle Helladic period (2000-1600 BC) to the 2nd century BC. Situated in the heart of Aetolia, NE of Lake Trichonis, it was the religious centre of all the Aetolians and from the 4th century BC it was also the political centre of the Aetolian League. As a meeting place for all the Aetolians, already from the 8th century BC, the Sanctuary acquired the character of a Panaetolian Sanctuary, where the god Apollo was worshipped. In the early Hellenistic period (late 4th - early 3rd century BC) in addition to its religious function, it also became a political centre for the Aetolian League with the erection of various buildings in the Agora. The "commonwealth" and democratic character of the League is still a model for the federal organization of most modern states. Megaron A in the prehistoric settlement, Megaron B of the Early Iron Age settlement and the three temples of Apollo Thermios, Apollo Lyseios and Artemis (?) are the most important buildings of the archaeological site. The three large porticos (stoas), the spring chamber and the "Bouleuterion" (Council House) are the most prominent buildings in the Agora. The Sanctuary had a fortification wall with sixteen towers and two gates. Thermos was destroyed twice by Philip V, in 218 and 206 BC. After the Roman conquest, which began with the battle of Pydna in 167 BC and the dissolution of the Aetolian League, the Sanctuary was gradually depopulated and abandoned. In more recent times it was called "Palaiopazaro" or "Pazaraki".

Κάτοψη του Ιερού και των κτηρίων της πολιτικής Αγοράς (σχέδιο Ι. Διαμαντόπουλος)
Ground plan of the Sanctuary and the buildings of the Agora (drawing by I. Diamantopoulos)

- Προϊστορικός οικισμός (17ος - 11ος αι. π.Χ.)
Prehistoric settlement (17th - 11th century BC)
- Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου (11ος - 9ος αι. π.Χ.)
Early Iron Age (11th - 9th century BC)
- Αρχαϊκή περίοδος (7ος - 6ος αι. π.Χ.)
Archaic period (7th - 6th century BC)
- Ελληνιστική περίοδος (4ος - 2ος αι. π.Χ.)
Hellenistic period (4th - 2nd century BC)

- 1 Τείχος - Fortification wall
- 1α Πύλες - Gates
- 2 Προϊστορικός οικισμός - Prehistoric settlement
- 2α Μέγαρο Α - Megaron A
- 2β Μέγαρο Β - Megaron B
- 3 Ναός Απόλλωνος Θερμίου - Temple of Apollo Thermios
- 4 Ναός Απόλλωνος Λυσειού - Temple of Apollo Lyseios
- 5 Ναός Αρτέμιδος (;) - Temple of Artemis (?)
- 6 Κρήνη - Spring chamber
- 7 Ανατολική Στοά - East Stoa (Portico)
- 8 Δυτική Στοά - West Stoa (Portico)
- 9 Νότια Στοά - South Stoa (Portico)
- 10 «Βουλευτήριο» - "Bouleuterion" (Council House)
- 11 Αγωγός - Drainage
- 12 Παλιό μουσείο - Old Museum

Η έκθεση διέπεται από βασικές αρχές, όπως: διαμόρφωση ευκρινούς αφηγηματικής πορείας, αυστηρή επιλογή των προς έκθεση αντικειμένων, χρήση ποικίλων ερμηνευτικών μέσων και πολυεπίπεδο ερμηνευτικό υλικό. Ακολουθώντας τις αρχές της «δημόσιας» αρχαιολογίας και μουσειολογίας, στοχεύει στην ανάδειξη του κοινωνικού ρόλου του Μουσείου, ως σημείου αναφοράς στη ζωή των πολιτών. Η υπερκείμενη ιδέα της έκθεσης «Συγκρότηση Κοινότητας: Λόγοι, Τόποι και Τρόποι Συλλογικής Δράσης» διαμορφώθηκε από τα ίδια τα μνημεία που αφηγούνται διαχρονικά την ανάγκη των ανθρώπων της Αιτωλίας να συσπειρώνονται σε κοινότητες, για να επιβιώσουν συμβιώνοντας, να επικοινωνούν συλλογικά με τις λατρευόμενες θεότητες και να αντιμετωπίζουν τις έξωθεν απειλές.

Στο Μουσείο φιλοξενούνται ευρήματα κυρίως από το Ιερό του Απόλλωνος, από μικρότερα γειτονικά ιερά, καθώς και ευρήματα από πόλεις-μέλη της Αιτωλικής Συμπολιτείας, που χρονολογούνται από τους προϊστορικούς χρόνους έως και τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Το Μουσείο περιλαμβάνει τη μόνιμη έκθεση και την αίθουσα πολλαπλών χρήσεων. Η έκθεση διαρθρώνεται χρονολογικά σε έξι ενότητες, αρχίζοντας από τα πρώτα ίχνη κατοίκησης στο χώρο και τη δημιουργία του Ιερού του Απόλλωνος έως την παρακμή του. Το αρχαιολογικό υλικό εμπλουτίζεται με επεξηγηματικά κείμενα, σχέδια και αναπαραστάσεις, αποσπώμενες καρτέλες με επιπλέον πληροφοριακό υλικό, κείμενα και σχέδια σε γραφή Braille. Στην αίθουσα πολλαπλών χρήσεων δίνονται περισσότερες πληροφορίες μέσω διαδραστικών εφαρμογών. Στον προθάλαμο, αεροφωτογραφίες και εποπτικό υλικό με την κάτοψη του εκθεσιακού χώρου, παρέχουν τις πρώτες πληροφορίες στον επισκέπτη.

The exhibition is based on the principles of a clear narrative progression and a strict selection of the objects on display, supported by a variety of interpretive media and materials at different levels. Following the principles of “public” archeology and museology, it aims to promote the social role of the museum as a reference point in the lives of citizens. The overarching concept of the exhibition “Formation of the Community: Reasons, Land and Collective Action” was formed from the same monuments that have narrated, through time, the need of the people of Aetolia to establish communities in order to survive by living together, to communicate as a community with the deities they worshipped and, as a community, to face external threats.

The museum houses artifacts from the Sanctuary of Apollo Thermios, from smaller neighboring sanctuaries and from the cities, which formed the Aetolian League, dating from prehistoric times to the Roman conquest. The Museum includes the permanent exhibition and a multipurpose room. The exhibition is organized into six chronological units, starting from the first traces of habitation and the establishment of the Sanctuary of Apollo and concluding with its decline. The archaeological material is supported by explanatory texts, drawings and reconstructions, as well as leaflets with additional information, and texts and drawings in Braille writing. More information is provided in the multipurpose room, through interactive applications. Aerial photographs and plan of the exhibition area, provide an initial introduction for the visitor.

ΕΝΟΤΗΤΑ • UNIT > 1

Φυσικό περιβάλλον - Ιστορία των ανασκαφών
Natural environment - History of the excavation

ΕΝΟΤΗΤΑ • UNIT > 2

Ο προϊστορικός οικισμός - μια ανθηρή κοινότητα στην καρδιά της Αιτωλίας
The prehistoric settlement - a flourishing community in the heart of Aetolia

ΕΝΟΤΗΤΑ • UNIT > 3

Ένας νέος οικισμός στη θέση του παλαιού, στην αρχή της μακραίωνης λατρείας του Απόλλωνος
A new settlement on the ruins of the old, at the dawn of the long-lived cult of Apollo

ΕΝΟΤΗΤΑ • UNIT > 4

Το Ιερό του Απόλλωνος, τόπος λατρείας και συγκέντρωσης όλων των Αιτωλών
The Sanctuary of Apollo, the place of worship and assembly for all the Aetolians

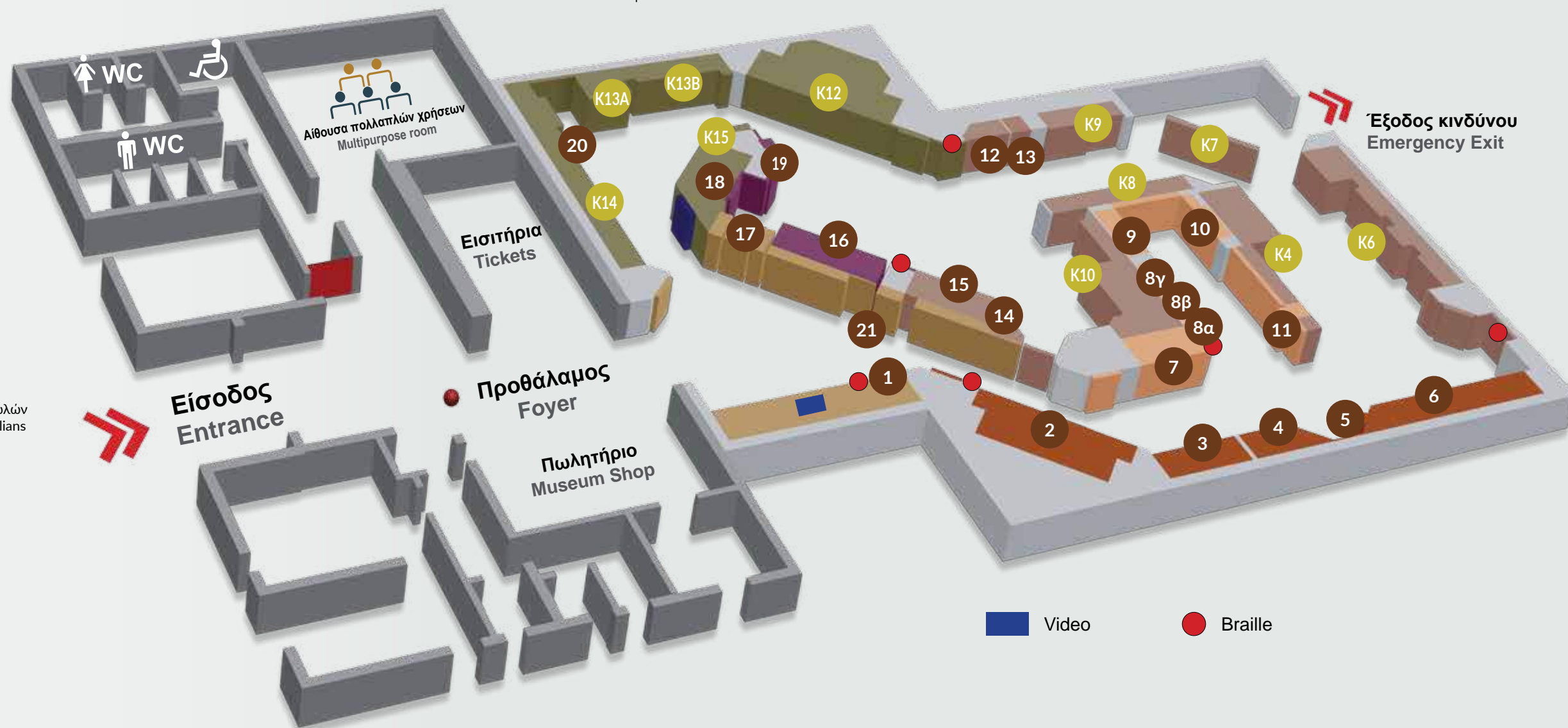
ΕΝΟΤΗΤΑ • UNIT > 5

Πόλεις - μέλη της Αιτωλικής Συμπολιτείας γύρω από τον Θέρμο
Cities - members of the Aetolian League around the region of Thermos

ΕΝΟΤΗΤΑ • UNIT > 6

Αιτωλική Συμπολιτεία. Ένα πολιτικό πρωτοποριακό σύστημα: από το φυλετικό έθνος στην ομοσπονδία πόλεων
The Aetolian League. An innovative political system: from tribal nation to a federation of cities

Κάτοψη του εκθεσιακού χώρου
Ground plan of the exhibition

Το κατάρρυτο οροπέδιο του Θέρμου βρίσκεται σε υψόμετρο 360 μ. ΒΑ. της λίμνης Τριχωνίδας σε θέση φύσει οχυρή, προστατευόμενη από τις βουνοκορφές του Παναιτωλικού και τα υψώματα της Αγριλιάς. Στο χώρο αυτό δημιουργήθηκε το Ιερό του Απόλλωνος, που απλώνεται στους πρόποδες του υψώματος Μεγαλάκκος. Λόγω της στρατηγικής του θέσης χαρακτηρίζεται από τον Αχαιο ιστορικό Πολύβιο «ἀκρόπολις συμπάσης τῆς Αἰτωλίας». Ο φυσικός πλούτος και η κομβική του θέση στο σταυροδρόμι μεταξύ της ορεινής και της πεδινής Αιτωλίας προσέφερε ιδανικές συνθήκες για την εγκατάσταση πληθυσμιακών ομάδων, ήδη από τα προϊστορικά χρόνια. Σύντομα εξελίχθηκε σε τόπο συνάντησης και συναλλαγής κοινοτήτων που αναζητούσαν την άσκηση κοινών λατρευτικών πρακτικών, κυρίως σε περιόδους κρίσεων και πολέμων. Αναμφίβολα, το φυσικό περιβάλλον καθόρισε την ίδρυση του Ιερού στον τόπο αυτό. Το βίντεο που προβάλλεται καταδεικνύει τη σχέση της φύσης με την αρχαιολογική κληρονομιά του Θέρμου. Επίσης, τα τρία πρώτα εκθέματα που προέρχονται από τη Χρυσοβίτσα Θέρμου, συνδέονται με το περιβάλλον. Πρόκειται για δύο πήλινα νεολιθικά ειδώλια (εικ. 1), εγκύων γυναικών, συμβόλων της γονιμότητας της γης (προθήκη 1), και λίθινο τριβείο σίτου.

Μία επιγραφή, δύο όψεις, τρεις σημασίες (προθήκη 17)

Εξέχον έκθεμα και μοναδικής ιστορικής σημασίας είναι η χάλκινη αμφίγραφη στήλη (0,43 x 0,36 x 0,05 μ.), η οποία αποτελεί την πρώτη επιγραφική μαρτυρία για την ταύτιση του Ιερού (εικ. 2), καθώς στη β' όψη αναγράφεται ότι έπρεπε να αναρτηθεί «ἐν Θέρμῳ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος». Βρέθηκε στο σηκό του ναού του Απόλλωνος από τον Γ. Σωτηριάδη το 1898. Είναι κοίλη εσωτερικά και στο άνω τμήμα της σχηματίζεται κορωνίς. Φέρει διαφορετική επιγραφή σε κάθε όψη, που έχουν χαραχθεί με διαφορά 30 περίπου χρόνων μεταξύ τους. Στην α' όψη αναγράφεται συνθήκη και συμμαχία μεταξύ Αιτωλών και Ακαρνάνων (260-250 π.Χ.), στην οποία ορίζεται ως φυσικό όριο μεταξύ των δύο εθνών ο ποταμός Αχελώος. Επίσης αναφέρονται πολιτικά δικαιώματα, όπως η επιγαμία και η ἐγκτησις γης. Στη β' όψη αναγράφεται γεωδαιτική απόφαση διαιτητών του Θυρρείου, που ορίζει τα όρια δύο ακαρνανικών πόλεων, των Οϊνιαδῶν και της Μητροπόλεως (235-232 π.Χ.). Σύμφωνα με το κείμενο της επιγραφής η στήλη έπρεπε να αναρτηθεί στο Ιερό του Θέρμου από τους Αιτωλούς, στο Ιερό του Ακτίου από τους Ακαρνάνες και στα Ιερά των Δελφῶν, της Ολυμπίας και της Δωδώνης από κοινού.

εικ.-fig. 1
Πήλινα ειδώλια εγκύων γυναικών.
Χρυσοβίτσα Θέρμου. Νεολιθική εποχή
Clay figurines of pregnant women.
Chrysovitsa, near Thermos. Neolithic period

The plain of Thermos is situated at a height of 360m NE of Lake Trichonis in a naturally defended location, protected by the peaks of Mt. Panaitoliko and Agrilia. The Sanctuary of Apollo was established here, at the foot of the Megalakkos hill. Due to its strategical position the Achaean historian Polybius termed it as the "Acropolis of all Aetolia". The natural wealth and its nodal position at the crossroads between upland and lowland Aetolia provided ideal conditions for a community to flourish from the prehistoric period onwards. Soon, it has been developed into a place for meeting and exchange between communities who sought to perform common religious rituals, especially at times of difficulty or war. Without doubt the natural environment determined the establishment of the Sanctuary at this site. The Video shows the relationship between nature and archaeological heritage of Thermos. Indeed, the first three exhibits, from Chrysovitsa near Thermos, can be linked to it. These are the two clay figurines of pregnant women (fig. 1), symbols of the earth's fertility (case 1) and a quernstone for grinding wheat.

An inscription with two sides and three meanings (case 17)

A bronze double-sided stele (0.43x0.36x0.05m.) is an exceptional find of unique historical significance, which provides the earliest written evidence for the identity of the Sanctuary (fig. 2). At the end of the backside, it provides the information that the inscription should have been set up "in the Sanctuary of Apollo at Thermos". It was found in the cella (enclosed chamber) of the Temple of Apollo in 1898 by G. Soteriades. It is hollow and has a curved top. Each side has a different inscription engraved thirty years apart. On the front side is a treaty of alliance between Aetolians and Acarnanians (260-250 BC), which defines the river Achelooos as the boundary between the two nations and refers to the political rights of *epigamia* (legal rights of marriage) and *enktesis* (right to hold property). On the back side is the result of arbitration by arbitrators from Thyreion about a boundary dispute, which defined the boundaries of the two Acarnanian cities, Metropolis and Oiniadai (235-232 BC). According to the text of the inscription, the stele should have been placed in the Sanctuary of Apollo at Thermos by the Aetolians, in the Sanctuary at Aktion by the Acarnanians and jointly at the Sanctuaries of Olympia, Delphi and Dodona.

εικ.-fig. 2
Χάλκινη αμφίγραφη στήλη. Βρέθηκε στο σηκό του ναού του Απόλλωνος.
Α' όψη: Συνθήκη συμμαχίας Αιτωλών και Ακαρνάνων, 260-250 π.Χ.
Β' όψη: Γεωδαιτική απόφαση ορίων μεταξύ Οϊνιαδῶν και Μητροπόλεως, 235-232 π.Χ.
Bronze double-sided, inscribed stele. Found in the cella of the temple of Apollo.
Front: Treaty of allies between the Aetolians and the Acarnanians, 260-250 BC.
Back: Decree for the determination of boundary between Oiniadai and Metropolis, 235-232 BC

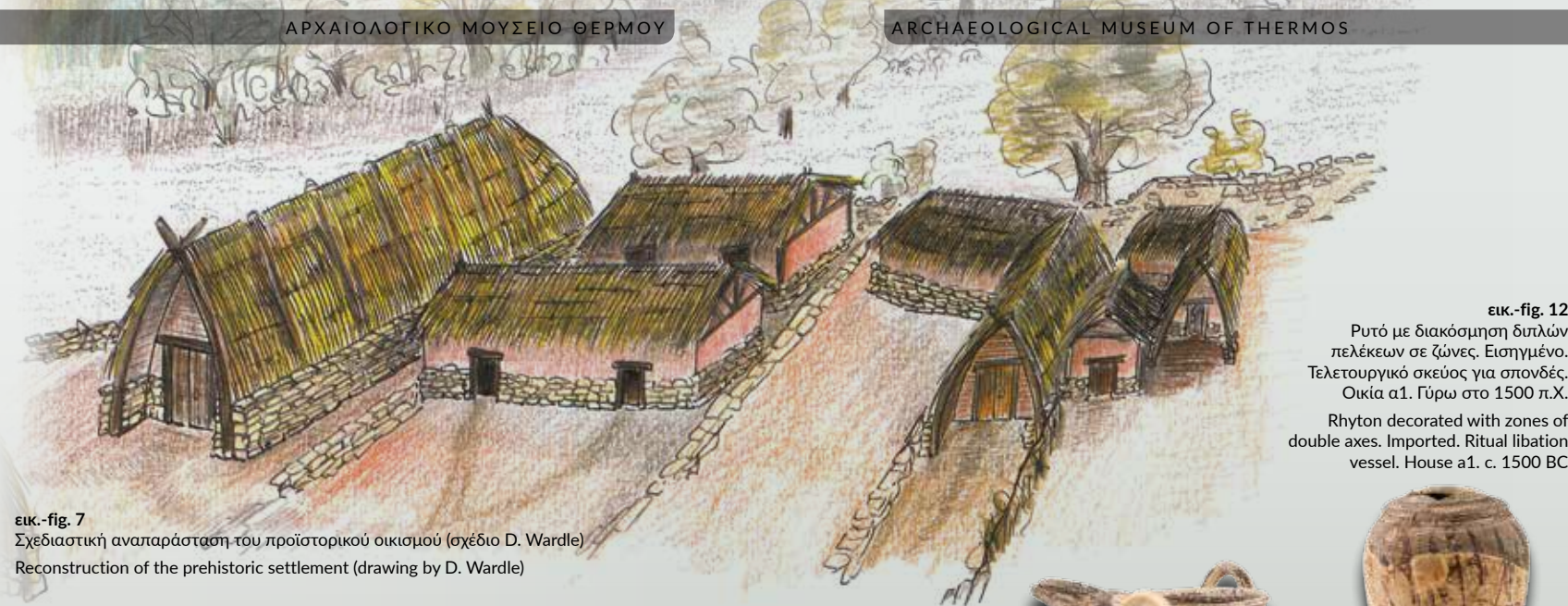
Η ιστορία του Θέρμου χάνεται στα βάθη των αιώνων. Τα πρωιμότερα ίχνη κατοίκησης ανάγονται πριν το 1700 π.Χ. με τη μορφή ορυγμάτων ημιυπόγειων καλυβών. Λίγο αργότερα δημιουργείται μόνιμος οικισμός, από τους σημαντικότερους που έχουν ερευνηθεί στον ελλαδικό χώρο (εικ. 7). Από το 1500 π.Χ. δέχεται τις επιδράσεις του Μυκηναϊκού πολιτισμού, χωρίς ωστόσο να αναδειχθεί ποτέ σε ισχυρό διοικητικό κέντρο ανακτορικού τύπου. Αν και αγροτοκτηνοτροφικού χαρακτήρα, ξεπέρασε τα στενά όρια της Αιτωλίας και δημιούργησε εμπορικές επαφές με τα μεγάλα κέντρα του Μυκηναϊκού κόσμου. Τα σπίτια του οικισμού χαρακτηρίζονται από ποικιλία ως προς τη μορφή και το μέγεθος (εικ. 8). Είναι τετράγωνα, ορθογώνια, καμπυλόγραμμα και ελλειψοειδή. Είχαν λίθινη θεμελίωση και το άνω τμήμα των τοίχων και η στέγη τους κατασκευάζονταν από ξύλα, καλάμια και πηλό. Το σπουδαιότερο και μεγαλύτερο κτήριο ήταν το Μέγαρο Α, που λειτουργούσε ως έδρα του τοπικού άρχοντα. Δύο μεγάλες καταστροφές έπληξαν τον οικισμό, η πρώτη το 1450 π.Χ. και η οριστική γύρω στο 1100/1050 π.Χ., εποχή που καταστρέφονται και τα μεγάλα μυκηναϊκά κέντρα. Από τον οικισμό προέρχεται πλήθος μικρών και μεγάλων αγγείων, που χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι στην καθημερινή τους ζωή (αγγεία αποθήκευσης υγρών, άντλησης, πόσεως και σίτισης). Εντάσσονται σε τρεις κύριες κατηγορίες κεραμικής: την αμαυρόχρωμη της μεσοελλαδικής παράδοσης γύρω στα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ. (εικ. 9), τη ντόπια χειροποίητη (εικ. 10) και τη μυκηναϊκή, ντόπια και εισηγμένη (εικ. 11-12). Στην προθήκη 2 εκτίθενται αντιπροσωπευτικά δείγματα των δύο πρώτων κατηγοριών: πίθοι, αμφορείς, κύαθοι, κύλικες, κάνθαροι, κρατηρίσκοι, προχοϊσκες, αρύταινες, κύπελλα, υδρίες με αμαυρόχρωμη διακόσμηση, προερχόμενα από ντόπια εργαστήρια. Διακοσμούνται με κυματοειδείς, οφιοειδείς και τεθλασμένες γραμμές, ημικύκλια, ζατρίκια κ.ά.

Κατάλοιπα λατρείας στον προϊστορικό οικισμό (προθήκη 3)

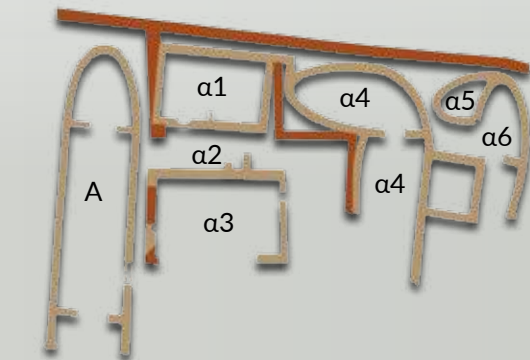
Η τεκμηρίωση της λατρείας στους προϊστορικούς χρόνους είναι εξαιρετικά δύσκολη και η ανίχνευση των λατρευτικών πρακτικών σχεδόν αδύνατη, καθώς οι πληροφορίες από τα ανασκαφικά δεδομένα και τα ευρήματα είναι ελάχιστες. Στο Μέγαρο Α εντοπίστηκαν μικροί ανεστραμμένοι πίθοι, οι οποίοι περιείχαν χώμα, άνθρακες και καμένα οστά ζώων, που ενδεχομένως σχετίζονται με τελετουργική πράξη φύλαξης ιερής στάχτης θυσιών ή προσφορών. Άσκηση λατρευτικών πράξεων πιθανόν υποδηλώνουν τα λίγα μυκηναϊκά «τελετουργικά» σκεύη, ένα σπονδικό ρυτό, γεφυρόστομος αμφορέας, και κύπελλα τύπου Βαφειού. Στην προθήκη 3 παρουσιάζονται αντιπροσωπευτικά δείγματα της μυκηναϊκής κεραμικής (εισηγμένα αγγεία και απομμήσεις εντόπιας παραγωγής, εξαιρετικής ποιότητας), ενώ εξέχουσα θέση καταλαμβάνει μικρός αμφορέας με γεφυρόστομη προχοή που διακοσμείται με διπλούς πελέκες σε ζώνες (εικ. 11) και το σπονδικό ρυτό με παρόμοια διακόσμηση (εικ. 12). Ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα όστρακα εικονιστικού ρυθμού, στα οποία διασώζονται απεικονίσεις ανθρώπινων μορφών, φυτικών και ζωικών θεμάτων. Χαρακτηριστικά είναι τα όστρακα από κρατήρες με παράσταση πολεμιστών και πτηνών (12ος αι. π.Χ.).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΡΜΟΥ

ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF THERMOS

εικ.-fig. 7
Σχεδιαστική αναπαράσταση του προϊστορικού οικισμού (σχέδιο D. Wardle)
Reconstruction of the prehistoric settlement (drawing by D. Wardle)

εικ.-fig. 8
Κάτοψη και αεροφωτογραφία των κτηρίων του προϊστορικού οικισμού
Ground plan and aerial view of the buildings of the prehistoric settlement

εικ.-fig. 12
Ρυτό με διακόσμηση διπλών πελέκεων σε ζώνες. Εισηγμένο. Τελετουργικό σκεύος για σπονδές. Οικία α1. Γύρω στο 1500 π.Χ.
Rhyton decorated with zones of double axes. Imported. Ritual libation vessel. House a1. c. 1500 BC

εικ.-fig. 11
Αμφορέας με τρεις λαβές και προχοή. Φέρει πλούσια γραπτή διακόσμηση διπλών πελέκεων και τεθλασμένων γραμμών σε ζώνες. Εισηγμένο. Οικία α1. Γύρω στο 1500 π.Χ.
Bridge spouted jar with three handles decorated with zones of double axes and zigzag lines. Imported. House a1. c. 1500 BC

εικ.-fig. 10
Δίωτος σκύφος με υπερυψωμένες τριγωνικές λαβές. Οικία α5. 1600-1200 π.Χ.
Two-handled skyphos (cup) with raised triangular handles. House a5. 1600-1200 BC

εικ.-fig. 9
Αμφορέας με γραμμική αμαυρόχρωμη διακόσμηση. Οικία α1. Μέσα 2ης χιλιετίας π.Χ.
Amphora with linear matt-painted decoration. House a1. Mid-2nd millennium BC

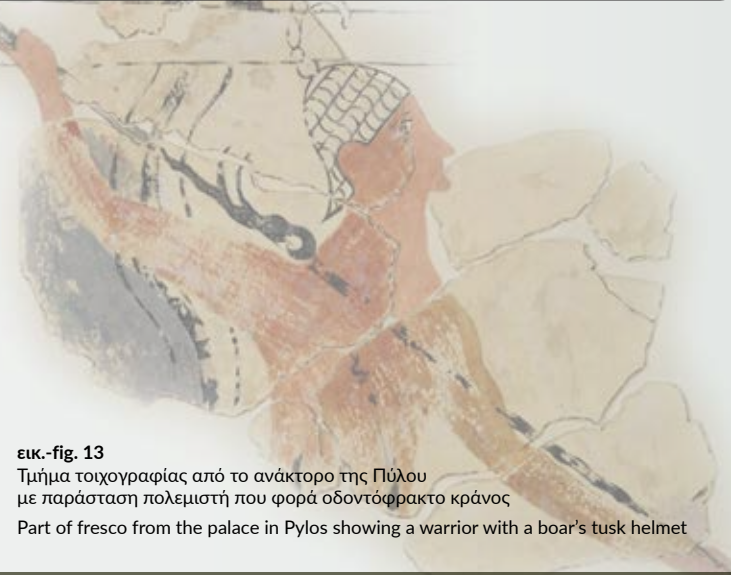
The history of Thermos is lost in the mists of time. The earliest traces of habitation date to 1700 BC, in the form of the cuttings for semi-subterranean huts. Some years later a permanent settlement, one of the most important excavated in Greece for the period, was established (fig. 7). Around 1500 BC it was influenced by Mycenaean civilization, but it never became a major administrative palace-type centre. Although the settlement was an agricultural community, its commercial contacts extended well beyond the narrow limits of Aetolia to some of the major centres of the Mycenaean world. The buildings vary in form and size (fig. 8). They are square, rectangular, curvilinear and apsidal with stone foundations of local limestone. The upper parts of the walls and the roof were made of wood, reeds and clay. The most important building was Megaron A, which is considered to be the seat of the local ruler. Two major disasters befell the prehistoric settlement, the first c. 1450 BC and the last around 1100/1050 BC, when the great Mycenaean centres were destroyed. Numerous small and large vessels, used by the residents in their daily lives (for storage and decanting of liquids and for eating and drinking) came to light from the settlement. They fall into three main categories of ceramics: a) matt-painted in the Middle Helladic tradition (fig. 9), b) local handmade (fig. 10) and c) Mycenaean, both imported and local (fig. 11-12). Representative examples of the first two categories are exhibited in case 2: pithoi, jars, bowls of different sizes, dippers, cups, and jars with matt-painted decoration, all from local workshops. They are decorated with wavy lines, S-patterns and zigzags, semi-circles, chequerboard, etc.

Evidence of cult from the prehistoric settlement (case 3)

The archaeological documentation of cult in the prehistoric period is extremely difficult and the detection of ritual practices almost impossible, since little information is provided by the archaeological finds. Inside Megaron A, small inverted jars, containing soil, fragments of charcoal and burnt animal bones were found. This probably reflects a ritual act for safekeeping the sacred ash from sacrifices or offerings. Probable indications of ritual activity include Mycenaean "ritual" vessels such as rhyton for libations, bridge-spouted jar and cups of "Vapheio" type. In case 3 are exhibited representative examples of Mycenaean pottery: imported vases of high quality and local imitations. The small bridge-spouted jar decorated with zones of double axes (fig. 11) and the rhyton with similar decoration (fig. 12) are prominent exhibits. Particularly important are the sherds of the figured style, with human figures, plant and animal motifs. The sherds of kraters featuring birds and warriors are also characteristic (12th C BC).

Καθημερινή ζωή και πόλεμος (προθήκη 4)

Την ενασχόληση των κατοίκων του προϊστορικού οικισμού με αγροτοκτηνοτροφικές δραστηριότητες, το κυνήγι και τον πόλεμο, επιβεβαιώνει η ανεύρεση λίθινων εργαλείων και όπλων. Εκτίθενται τριπτήρες, σφύρες, ακόνια, αξίνες και μικρά κοπτικά πυριτολιθικά εργαλεία, που χρησιμοποιούνταν για την επεξεργασία άλλων υλικών, όπως ξύλο, κόκκαλο, κέρατο και δέρμα. Τα οστέινα αιχμηρά αντικείμενα (ορείς) χρησιμοποιούνταν στη διάτρηση δερμάτων ή άλλων υλικών. Τα όπλα αντιπροσωπεύονται από χάλκινες αιχμές δοράτων και επεξεργασμένους χαυλίους κάπτρου από την επένδυση οδοντόφρακτου κράνους (εικ. 13-14). Ενδιαφέρον παρουσιάζει πήλινος κυκλικός δίσκος με μικρές οπές στην άνω επιφάνειά του, που θυμίζει κερήθρα.

εικ.-fig. 13
Τμήμα τοιχογραφίας από το ανάκτορο της Πύλου με παράσταση πολεμιστή που φορά οδοντόφρακτο κράνος
Part of fresco from the palace in Pylos showing a warrior with a boar's tusk helmet

Every day life and war (case 4)

The occupation of the inhabitants of the prehistoric settlement with farming, hunting and war is confirmed by the discovery of stone tools and weapons. In case 4 grinders, hammers, whetstones and axes as well as small cutting tools of flint used for processing other materials such as wood, bone, horn and leather are exhibited. The bone awls were used to pierce leather or other materials. Weaponry is represented by bronze spearheads and tusk plates from a boar's tusk helmet (fig. 13-14). A circular clay disc with small holes in the upper surface looks like a honeycomb.

εικ.-fig. 14
Χαυλίοι αγριόχοιρου επεξεργασμένοι για την επένδυση οδοντόφρακτου κράνους. Τα κράνη αυτού του τύπου χρησιμοποιούνταν από την άρχουσα τάξη των Μυκηναίων πολεμιστών. Οικίες α1-α2. Μέσα 2ης χιλιετίας π.Χ.
Tusk plaques from a boar's tusk helmet. Helmets of this type were used by the ruling class of Mycenaean warriors. Houses a1-a2. Mid- 2nd millennium BC

εικ.-fig. 15
Σχεδιαστική αναπαράσταση Μεγαρόν Α (σχέδιο D. Wardle)
Reconstruction of Megaron A (drawing by D. Wardle)

Το Μέγαρο Α: έδρα του τοπικού άρχοντα (προθήκη 5)

Το σημαντικότερο και μεγαλύτερο κτήριο του προϊστορικού οικισμού ήταν το Μέγαρο Α, που κτίστηκε πριν το 1500 π.Χ. και χρησιμοποιήθηκε ως αρχηγική έδρα. Είναι επίμηκες (22 x 6 μ.) με αψιδωτό το βόρειο άκρο του (εικ. 15-16). Οι τοίχοι του, από πλακοειδείς λίθους, είναι ελαφρώς καμπύλοι προς το εσωτερικό, δημιουργώντας θολοειδή στέγη. Η ανωδομή, όπως και η στέγη, ήταν ξυλόπλεκτη και επιχρισμένη με πηλό. Σήμερα σώζεται μόνον η λίθινη θεμελίωσή του. Εγκάρσιοι τοίχοι χωρίζουν το εσωτερικό του σε τρία δωμάτια. Καταστράφηκε τον 11ο αι. π.Χ., όπως και τα υπόλοιπα κτήρια του οικισμού. Η μικρή επιτοίχια προθήκη φιλοξενεί πήλινο κύπελλο με αμαυρόχρωμη γραμμική διακόσμηση της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, που πιθανολογείται ότι βρέθηκε στο Μέγαρο Α (εικ. 22).

Megaron A. Residence of the local ruler (case 5)

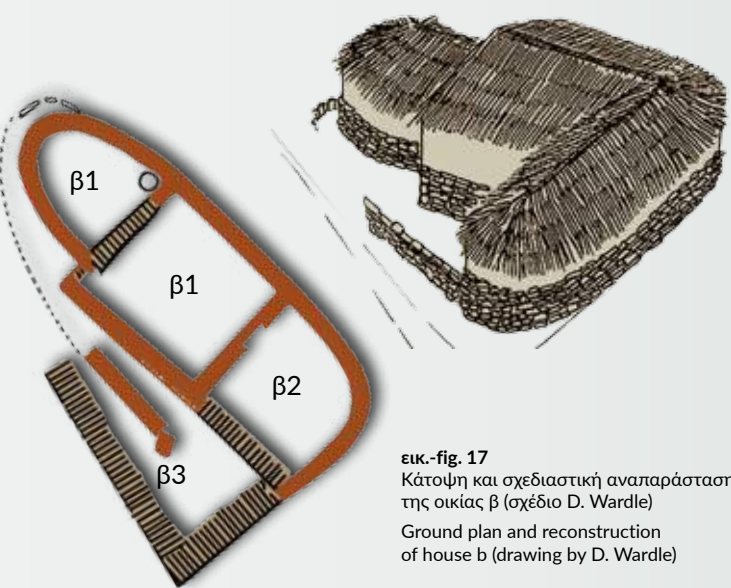
The largest and most important building in the prehistoric settlement was the apsidal building, known as Megaron A, which was built before 1500 BC and served probably as the residence of the local ruler. It is elongated (22 x 6 m.) with an apsidal northern end (fig. 15-16). The walls on the long sides were made of flat stone slabs and slope inwards perhaps to create a vaulted roof. The upper structure and the roof were of wattle-and-daub but today, only the stone footings survive. The interior is divided by cross walls into three rooms. Like all the other buildings in the settlement, it was destroyed around the 11th century BC. The small case houses a cup with Early Iron Age style matt-painted decoration which is supposed to have been found inside Megaron A (fig. 22).

εικ.-fig. 16
Μέγαρο Α. 1899
Megaron A. 1899

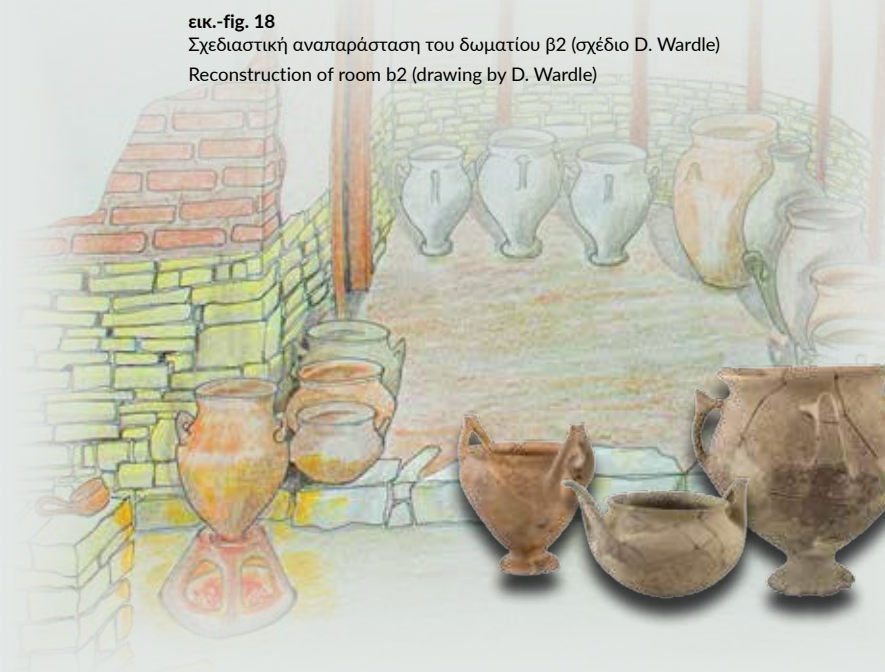
Η οικία β - ένα προϊστορικό σπίτι (προθήκη 6)

Η οικία β, που βρίσκεται στα νοτιοανατολικά του ναού του Απόλλωνος Θερμίου, αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα σύνθετου προϊστορικού σπιτιού με ελλειψοειδές περίγραμμα (14,80 x 5,20 μ.), αποτελούμενο από τρία δωμάτια (εικ. 17). Προς τα δυτικά διαμορφωνόταν αυλή (β3). Ίχνη εστίας και χυτρόπους οδηγούν στην υπόθεση πως αυτός ο χώρος λειτουργούσε για την εξυπηρέτηση των καθημερινών αναγκών, όπως η προετοιμασία και παρασκευή του φαγητού. Το νοτιότερο δωμάτιο β2 χρησιμοποιείτο ως αποθηκευτικός χώρος, καθώς εδώ βρέθηκε πληθώρα πιθοειδών αγγείων και χρηστικών σκευών (εικ. 18). Η στέγη ήταν δίρριχτη με θολωτή διαμόρφωση στο αψιδωτό μέρος. Μερικά από τα αγγεία του δωματίου β2 εκτίθενται στην προθήκη 6 (εικ. 19). Εκτός από τους πίθους χαρακτηριστικό είναι οι κρατήρες με τις τριγωνικές λαβές.

εικ.-fig. 17
Κάτοψη και σχεδιαστική αναπαράσταση της οικίας β (σχέδιο D. Wardle)
Ground plan and reconstruction of house b (drawing by D. Wardle)

εικ.-fig. 18
Σχεδιαστική αναπαράσταση του δωματίου β2 (σχέδιο D. Wardle)
Reconstruction of room b2 (drawing by D. Wardle)

House b - a prehistoric house (case 6)

House b, located SE of the temple of Apollo Thermios, is a representative example of a complex oval house (14,80 x 5,20 m.) formed by three rooms with a courtyard to the west (fig. 17). Traces of a hearth and a cooking stand lead to the assumption that this area has a domestic function, such as the food preparation. The southern room b2 was used for storage, because pithoi (large jars) and other domestic vessels were found here (fig. 18). The pitched roof was shaped into a curve at the apsidal end. Some of the vessels from room b2 can be seen in case 6 (fig. 19). Besides pithoi, kraters with triangular handles are also characteristic vessels from this room.

εικ.-fig. 19
Πήλινα χειροποίητα αγγεία από το δωμάτιο β2. Μέσα 2ης χιλιετίας π.Χ.
Clay handmade vases from room b2. Mid-2nd millennium BC

Μία σημαντική εποχή αρχίζει στον Θέρμο τον 11ο αι. π.Χ., εποχή αναταράξεων και κρίσης, γνωστή ως «Σκοτεινοί Αιώνες», που ακολουθεί την κατάρρευση του Μυκηναϊκού πολιτισμού. Πάνω στα ερείπια του προϊστορικού οικισμού είναι πιθανό ότι κτίζεται ένας νέος, από τον οποίο διασώθηκαν ελάχιστα κτηριακά κατάλοιπα. Η ίδρυση του νέου οικισμού της Πρώμης Εποχής του Σιδήρου (11ος - 9ος αι. π.Χ.) συνδέεται με την εμφάνιση μιας νέας κατηγορίας αμαυρόχρωμης κεραμικής, που δέχεται επιρροές πλέον από τον βορειοδυτικό πολιτιστικό χώρο. Οι επαφές με τη νότια Ελλάδα διακόπτονται και οι επιδράσεις προέρχονται πλέον από την Ήπειρο και τη Δυτική Μακεδονία.

Μέγαρο Β: αρχηγική έδρα και χώρος κοινοτικών συναθροίσεων (προθήκη 7)

Το μεγαλύτερο και σημαντικότερο κτήριο του οικισμού της Πρώμης Εποχής του Σιδήρου είναι το γνωστό Μέγαρο Β, που κτίστηκε τον 11ο αι. π.Χ. (εικ. 20). Αποκαλύφθηκε κάτω από το ναό του Απόλλωνος (εικ. 21) και σήμερα δεν είναι ορατό. Πρόκειται για επίμηκες κτήριο (21,40 x 7,30 μ.) με τριμερή διαίρεση και είσοδο στα νότια. Λειτουργούσε πιθανόν ως αρχηγική έδρα και χώρος κοινοτικών συναθροίσεων. Είχε λίθινη θεμελίωση και η ανωδομή του ήταν από ξύλα και καλάμια επιχρισμένα με πηλό. Αρχικά είχε θεωρηθεί ότι αποτελεί συνέχεια της αρχιτεκτονικής παράδοσης των αψιδωτών προϊστορικών κτηρίων, λόγω της καμπυλότητας των τοίχων του, αλλά και πρόδρομη μορφή του δωρικού περίπτερου ναού, καθώς με αυτό είχε συνδεθεί σειρά ακανόνιστων πλακών που είχαν ερμηνευθεί από τους πρώτους ανασκαφείς ως βάσεις κίωνων. Οι νεώτερες όμως έρευνες του καθηγητή Ι. Α. Παπαποστόλου απέδειξαν, ότι το Μέγαρο Β κτίστηκε εξαρχής ως κανονικό ορθογώνιο κτήριο χωρίς περίσταση και, μετά την καταστροφή του, στις αρχές του 7ου αι. π.Χ., τοποθετήθηκαν γύρω από αυτό λίθινες πλάκες, που όριζαν το τέμενος της λατρείας. Τα αγγεία, κυρίως όστρακα, που προέρχονται από τον οικισμό, είναι χειροποίητα με πιο διαδεδομένο σχήμα το κύπελλο (εικ. 22) με στρογγυλό σώμα, τις πρόχους (εικ. 23) και τους αμφορείς (εικ. 24). Η αμαυρόχρωμη διακόσμηση συνίσταται από κάθετες, λοξές ή τεθλασμένες γραμμές σε ζώνες, καμπύλα στοιχεία, κρόσσια και δικτυωτούς ρόμβους. Το σύνολο της προθήκης συμπληρώνουν σφονδύλια, κυρίως αμφικωνικού σχήματος.

εικ.-fig. 22
Κύπελλο με αμαυρόχρωμη γραμμική διακόσμηση βορειοδυτικής παράδοσης. Πιθανόν βρέθηκε στο Μέγαρο Α. 11ος - 9ος αι. π.Χ.
Cup with matt-painted decoration in the "north-western" tradition. Probably from Megaron A. 11th - 9th century BC

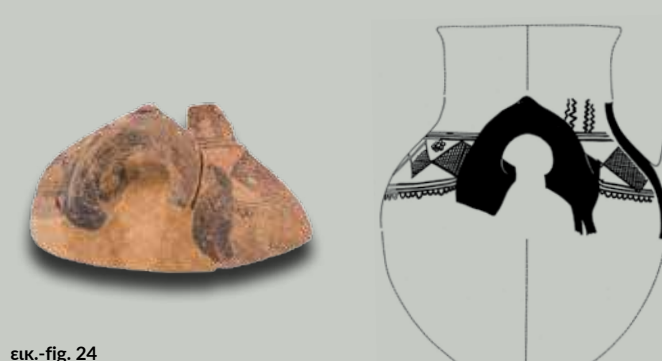
εικ.-fig. 20
Κάτοψη του Μεγάρου Β (σχέδιο Ι. Διαμαντόπουλος)
Ground plan of Megaron B (drawing by I. Diamantopoulos)

εικ.-fig. 23
Τμήμα χειροποίητης λοξόμητης πρόχου με διακόσμηση δικτυωτών ρόμβων, τεθλασμένων γραμμών και σχηματοποιημένων ανθέων. 11ος - 9ος αι. π.Χ. (σχέδιο D. Wardle)
Part of handmade spouted jug with cross-hatched lozenges, zigzag lines and stylized flowers. 11th- 9th century BC. (drawing by D. Wardle)

εικ.-fig. 21
Το Μέγαρο Β κάτω από το ναό του Απόλλωνος
Megaron B beneath the temple of Apollo

εικ.-fig. 24
Τμήμα χειροποίητου αμφορέα με αμαυρόχρωμη γεωμετρική διακόσμηση δικτυωτών ρόμβων. 11ος - 9ος αι. π.Χ. (σχέδιο D. Wardle)
Part of handmade matt-painted amphora with geometric decoration of cross-hatched lozenges. 11th- 9th century BC. (drawing by D. Wardle)

An important new era begins at Thermos in the 11th century BC, an era of great turbulence and crisis, following the collapse of the Mycenaean civilization, often known as the "Dark Ages". A new settlement was built on the ruins of the old but only a few traces of the buildings of this settlement survive. The establishment of this new settlement of Early Iron Age (11th-9th century BC) is associated with the appearance of a new category of pottery, hand-made and decorated with matt-paint in simple geometric patterns, which is related to the contemporary pottery of northern Greece. Contacts with southern Greece were interrupted and the influences now came from Epirus and Western Macedonia.

Megaron B: ruling seat and area for communal gatherings (case 7)

The largest and most important building of the Early Iron Age settlement was Megaron B, which was built in the 11th century BC (fig. 20). It was discovered under the temple of Apollo Thermios (fig. 21) and today is not visible. It probably served as ruling seat and as an area for communal gatherings. This was a rectangular building (21.40 x 7.30 m.) with three rooms and entrance to the south. The upper part may have been built of wattle and daub. When first discovered, it was thought to continue the architectural tradition of the apsidal prehistoric buildings, due to the curvature of the walls, and also to be a precursor to the Doric peristyle temple, because of the existence of a row of irregular slabs, which were interpreted initially as bases for a colonnade surrounding Megaron B.

New studies by Professor I. A. Papapostolou have shown that from the very beginning, Megaron B was a regular rectangular building which did not have a colonnade. The row of slabs was only put in place after its destruction in the early 7th century BC and served to define the sacred area (*temenos*). The vessels, mostly sherds from cups (fig. 22), jars (fig. 23) and amphorae (fig. 24), coming from the Iron Age settlement, are handmade with matt-painted decoration of vertical or oblique zigzag lines in zones, curved elements, fringes and cross-hatched lozenges. The display is completed with clay spindle whorls, usually biconical in shape.

Στα ερείπια του Μεγάρου Β. Στην αυγή μιας μακραίωνης λατρείας (προθήκες 8α-γ)

Τα πρωιμότερα ίχνη υπαίθριας λατρείας ανάγονται στον 8ο - 7ο αι. π.Χ., όταν επάνω στα ερείπια του Μεγάρου Β ιδρύεται πήλινη εστία-βωμός τέφρας για ολόκαυστες θυσίες, ανοίγονται ορύγματα που έχουν ταυτιστεί από τον ανασκαφέα με βόθρους θυσιών και προσφορών, και στο οπίσθιο μέρος του κτηρίου δημιουργείται μικρός ξυλόπλεκτος οίκος, όπου φυλάσσονταν τα αναθήματα ή τα λατρευτικά σκεύη. Στις αρχές του 7ου αι. π.Χ. τοποθετείται ελλειψοειδής σειρά δεκαοκτώ ακανόνιστων πλακών γύρω από το ερειπωμένο Μέγαρο Β, για να οριοθετήσουν το τέμενος της λατρείας με την εστία των θυσιών. Ο Θέρμος κατά τον 8ο και 7ο αι. π.Χ. φαίνεται ότι λειτουργεί ως Ιερό αφιερωμένο στον Απόλλωνα, ο οποίος λατρεύεται και ως προστάτης των νέων. Προς τιμήν του πραγματοποιούνταν τελετές ενηλικίωσης των εφήβων (αγοριών και κοριτσιών), κατά τις οποίες οι νέοι του αφιέρωναν την κόμη τους. Αυτή την πτυχή της λατρείας καταδεικνύει το πλήθος χάλκινων σφηκωτήρων (εικ. 25), με τους οποίους τύλιγαν τους βοστρύχους της κόμης (προθήκη 8β). Άλλα συνήθη αναθήματα ήταν: περόνες (εικ. 26), καρφιά (εικ. 27), περιάπτα (εικ. 28), διπλοί πελέκει (εικ. 29), μικρογραφικοί τροχοί (εικ. 30) κ.α., τα οποία χρονολογικά εντάσσονται στον 10ο -7ο αι. π.Χ. (προθήκες 8α, γ).

εικ.-fig. 25

Σφηκωτήρες

Spiral hair ornaments

εικ.-fig. 28
Περίαπτο
Pendant

εικ.-fig. 26

Περόνες. Σε δύο από αυτές οι κεφαλές τους διακοσμούνται με μικρογραφικά αγγεία (οινοχοϊσκες)

Pins. The heads of two of them are decorated with miniature vases (oinochoae, wine jugs)

εικ.-fig. 27
Ήλος (καρφί)
Nail

Χάλκινα αφιερώματα στο πρώιμο Ιερό. Προέρχονται από το βωμό τέφρας. 10ος - 7ος αι. π.Χ.

Bronze votive offerings at the early Sanctuary (from the ash-altar). 10th - 7th century BC

εικ.-fig. 28
Περίαπτα με μορφή πτηνών
Bird pendants

εικ.-fig. 29
Μικρογραφικός διπλός πελέκει
Miniature double axe

εικ.-fig. 30
Μικρογραφικοί τροχίσκοι
Miniature wheels

Ο αργυρότοξος Απόλλων (προθήκη 9)

Μετά την καταστροφή του Μεγάρου Β, με τη λατρεία του Απόλλωνος συνδέονται υπέργειοι βωμοί για την τέλεση θυσιών ζώων, ιερός λίθος που πιθανόν σημαίνει παρουσία θεοτήτων, καθώς και «κτιστοί βόθροι» θυσιών μπροστά από το Μέγαρο Β, που περιείχαν στάχτη, οστά ζώων, σιδερένια κυρίως όπλα και χάλκινα ειδώλια. Ο αργυρότοξος Απόλλων έχει διττή φύση: είναι ο οργισμένος θεός - πολεμιστής, εκδικητικός, τιμωρός της ανθρωπίνης ύβρεως. Παράλληλα είναι ο θεός προστάτης που αποτρέπει το κακό, θεραπεύει και σώζει. Η εύρεση πολυάριθμων όπλων στο Ιερό, αιχμές βελών και δοράτων (εικ. 31), ξίφη, σαυρωτήρες, μερικά από τα οποία εκτίθενται στην προθήκη 9, υποδηλώνει τον πολεμικό χαρακτήρα του. Οι αιχμές και τα βέλη ίσως είχαν ανατεθεί από κυνηγούς στον Απόλλωνα «Αγρευτή».

εικ.-fig. 31

Σιδερένιες αιχμές δοράτων. Αφιερώματα στο πρώιμο Ιερό. 10ος - 7ος αι. π.Χ.

Iron spearheads. Votive offerings at the early sanctuary, 10th - 7th century BC

Apollo Argyrotoxos (with the silver bow) (case 9)

After the destruction of Megaron B, the "over ground rock altar", where animal sacrifices were performed, the "sacred stone", which probably represented the presence of the gods, and the stone-lined sacrificial pits ("Bothroi") situated in front of Megaron B that contained ash, animal bones and iron objects, mostly weapons and bronze figurines, should all be associated with the cult of Apollo. Apollo Argyrotoxos has a dual nature: he is the "angry" god - a capricious, vengeful warrior god who punishes human *hubris* (excessive pride). At the same time, he is a protective god who averts evil, heals and saves. The discovery of numerous weapons in the Sanctuary, spear and arrow heads (fig. 31), swords and spear-butts in case 9, emphasizes his martial character. The spears and arrows may have been dedicated by hunters to Apollo "Agreftis" (of Hunt).

Ταπεινά και πολύτιμα αφιερώματα (προθήκη 10)

Ταπεινά εργαλεία, αξίνες (εικ. 32), πελέκει (εικ. 33), σμίλες, μαχαίρια, μερικά από τα οποία ήταν σύνεργα θυσιών, στη συνέχεια αφιερώνονταν στο θεό. Παράλληλα, οι πολύτιμοι χάλκινοι τριποδοικοί λέβητες (εικ. 34), αφιερώματα πλουσίων, υποδηλώνουν τον πλούτο και το κύρος των αναθετών, αλλά και το ενδιαφέρον τους για τον εμπλουτισμό του Ιερού. Στο χρονολόγιο που υπάρχει ανάμεσα στις προθήκες 9 και 10 αναφέρονται χρονολογίες σταθμοί από την εποχή ίδρυσης του Μεγάρου Β έως την κατασκευή του ναού του Απόλλωνος και τη σταδιακή εγκατάσταση της λατρείας στο χώρο.

εικ.-fig. 32

Σιδερένιες αξίνες. 10ος - 7ος αι. π.Χ.

Iron adzes. 10th - 7th century BC

εικ.-fig. 33

Σιδερένιοι διπλοί πελέκει. 10ος - 7ος αι. π.Χ.

Iron double axes. 10th - 7th century BC

Χάλκινη λαβή λέβητος με σχοινοειδή διακόσμηση. 10ος - 7ος αι. π.Χ.

Bronze cauldron handle with rope-like decoration. 10th - 7th century BC

Offerings by the rich and the poor (case 10)

Of the simple tools, adzes (fig. 32), axes (fig. 33), chisels and knives, some may have been sacrificial instruments which were then dedicated to Apollo. At the same time, the valuable bronze tripod-cauldrons (fig. 34), offerings by the rich, demonstrate both the wealth and prestige of the dedicators as well as their concern for the enrichment of the Sanctuary with precious offerings. Between the cases 9 and 10 a timeline shows the key dates and the gradual establishment of cult at Thermos, from the foundation of Megaron B to the temple of Apollo and the gradual establishment of cult in the site.

Απόλλων και Αιτωλοί. Ο παναιτωλικός χαρακτήρας του Ιερού (προθήκη 11)

Οι μεγάλες θυσίες αποτελούν την πρώτη ένδειξη για ύπαρξη κοινής λατρείας του Απόλλωνος με υπερτοπικό χαρακτήρα, την απαρχή της σύναξης των αιτωλικών φύλων σε περιόδους κρίσεως και πολέμου και τον αυτοπροσδιορισμό τους ως «Έθνος». Ο Απόλλων είναι ο θεός που εξαγνίζει με τη φωτιά. Στην πύρινη υπόσταση του θεού και στον πυρολατρικό χαρακτήρα των ολόκαιστων θυσιών οφείλεται πιθανόν το προσωνύμιο του θεού και το όνομα της περιοχής. Μία άλλη εκδοχή είναι να πήρε το όνομά του από θερμές πηγές που υπήρχαν κατά την αρχαιότητα στην περιοχή και σήμερα έχουν εξαφανιστεί, ενώ σύμφωνα με την παράδοση οφείλει το όνομά του στον ήρωα Θέρμιο.

Το ανατολικής προέλευσης χάλκινο ειδώλιο του συριακού θεού Reshef, που είχε παρόμοιες ιδιότητες με αυτές του Απόλλωνος, απεικονίζεται σε φωτογραφία, καθώς εκτίθεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα (εικ. 35). Ήταν εισηγμένο και προέρχεται από το μελανό στρώμα του Ιερού. Πιθανόν αποτελούσε αφιέρωμα εξέχοντος πολεμιστή. Αν και βρέθηκε σε ανασκαφικό στρώμα του 7ου αι. π.Χ., είναι πρωιμότερο. Ανάμεσα στα αναθήματα ξεχωρίζουν τα χάλκινα ειδώλια ίππων (εικ. 36), υπτέα (εικ. 37) και ανδρικών μορφών (εικ. 38), αφιερώματα εξεχόντων μελών της κοινότητας του Θέρμιου, που αποτελούν εξαιρετά δείγματα μικροτεχνίας. Το ειδώλιο του κελητίζοντος υπτέα εντάσσεται σε «βορειοδυτικό» εργαστήριο χαλκοπλαστικής με αργειακή επιρροή. Θεωρείται ξεχωριστό έκθεμα λόγω της μοναδικότητάς του.

εικ.-fig. 35

Το ανατολικό χάλκινο ειδώλιο του συριακού θεού Reshef, που κρατούσε δόρυ και ασπίδα, ήταν εισηγμένο στο Θέρμιο και προέρχεται από το στρώμα στάχτης του Ιερού. Ο θεός Reshef είχε παρόμοιες ιδιότητες με αυτές του Απόλλωνος. Πιθανόν αποτελούσε αφιέρωμα εξέχοντος πολεμιστή. Χρονολογείται μεταξύ του 10ου και 8ου αι. π.Χ. Εκτίθεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα
The near-eastern bronze figurine of the Syrian god Reshef, who had qualities similar to those of Apollo, was imported to Thermos and discovered in the ash layer of the Sanctuary. The figure once held a spear and shield and was probably an offering by a prominent warrior. It dates between the 10th and 8th centuries BC and is exhibited in the National Archaeological Museum of Athens.

εικ.-fig. 36

Χάλκινο αναθηματικό ειδώλιο «δίδυμων» ίππων σε ενιαία διάτρητη βάση. Το σώμα των αλόγων και οι πλάγιες όψεις της βάσης κοσμούνται με εγχάρακτους κύκλους. Τέλη 8ου αι. π.Χ.

Bronze pair of "twin" horses on a common, pierced base. The body of the horses and the lateral sides of the base are decorated with incised circles. End of 8th century BC

εικ.-fig. 37

Χάλκινο ειδώλιο υπτέα. Εντάσσεται σε «βορειοδυτικό» εργαστήριο χαλκοπλαστικής με αργειακή επιρροή. Θεωρείται ξεχωριστό έκθεμα λόγω της μοναδικότητάς του. Ο αναβάτης έχει ορμητική κίνηση, ενώ το άλογο παρουσιάζεται στατικό και είναι στολισμένο με ταινία νίκης. Τέλη 8ου - αρχές 7ου αι. π.Χ.

Bronze figurine of a horse rider. It belongs to a "northwest" bronze sculpture workshop with influences from Argos. A distinct exhibit because of its singularity. The rider in impetuous movement and the horse standing, bearing a victor's fillet around its neck. Late 8th - early 7th century BC

APOLLO AND THE AETOLIANS: The Pan-Aetolian character of the Sanctuary (case 11)

Large-scale sacrifices are the first indication of the existence of a communal cult of Apollo, the beginning of the annual gathering of the Aetolian tribes and their self-identification as a "nation". Apollo was the god who purified with fire. The fiery aspect of the god and the purificatory nature of the holocaust sacrifices (in which the whole of the sacrificial animal was burnt) probably gave Apollo his epithet Thermios (of the Innate Heat) and the name Thermos to the Sanctuary. Another possibility is that the Sanctuary took its name from the hot springs that existed in ancient times but have now disappeared or, according to the tradition, from the hero Thermios. The Syrian god Reshef, who had qualities similar to those of Apollo was represented by a bronze figurine of near-eastern origin (fig. 35). Here, it is illustrated in a photograph since it is on exhibition at the National Archaeological Museum in Athens. This was imported to Thermos and discovered in the ash layer at the Sanctuary. The figurine was probably an offering by a prominent warrior. Although it was found in a layer dated to the 7th century BC, it is much older. The bronze figurines of horses (fig. 36), of a horse rider (fig. 37) and of male figures (fig. 38) are among the outstanding offerings at the Sanctuary. They were offerings by leading members of the community of Thermos. The horse rider figurine is the product of a "northwestern" bronze sculpture workshop with influences from Argos. It is considered a special exhibit because of its unique character.

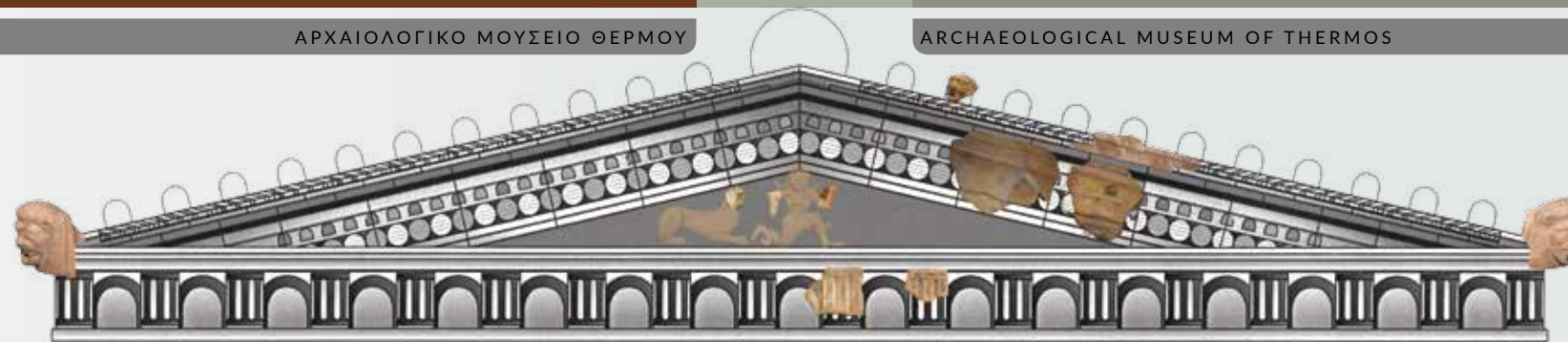

εικ.-fig. 38

Χάλκινο αναθηματικό ειδώλιο όρθιας γυμνής ανδρικής μορφής. Έχει τα χέρια συνεπτυγμένα στην κοιλιά, κοντό κορμό και μακριά σκέλη. 8ος αι. π.Χ.
Bronze votive figurine of a standing nude male with hands folded across the belly. Relatively short torso and long legs. 8th century BC

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΡΜΟΥ

ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF THERMOS

εικ.-fig. 41
 Πρώμη αρχαϊκή στέγη του ναού του Απόλλωνος (620-580 π.Χ.).
 Πρόταση σχεδιαστικής αναπαράστασης της δίρριχτης στέγης του πρώιμου ναού του Απόλλωνος (G. Hübner, σχέδιο Μ. Λεφαντζής)
 Early Archaic roof of the temple of Apollo (620-580 BC).
 Proposed reconstruction of the pitched roof of the early temple of Apollo (G. Hübner, drawing by M. Lefantzis)

Στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. ο Θέρμος αρχίζει να διαδραματίζει το ρόλο παναιτωλικού Ιερού με υπερκοινοτικό χαρακτήρα και δημιουργούνται πλέον οι προϋποθέσεις για την ίδρυση μνημειακών κτηρίων για την άσκηση της κοινής λατρείας. Η ανέγερση του μεγάλου ναού του Απόλλωνος Θερμίου και των δύο μικρότερων, του Απόλλωνος Λυσειού και της Αρτέμιδος (;) την περίοδο αυτή, δείχνει την ανάγκη εξυπηρέτησης διαφόρων λατρευτικών σκοπών, περισσότερο πλησιόχρωων κοινοτήτων. Ο ναός του Απόλλωνος Θερμίου κτίστηκε γύρω στο 620 π.Χ. πάνω στα ερείπια του Μεγάρου Β. Είναι δωρικός, περίπτερος με σηκό και οπισθόδομο (38,23 x 12,13 μ.). Έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και είσοδο στη νότια στενή πλευρά. Ξύλινη εσωτερική κιονοστοιχία δώδεκα κίωνων στήριξε τη δίρριχτη στέγη (εικ. 39-40). Η περίπτωση προστέθηκε στα τέλη του 6ου - α' μισό του 5ου αι. π.Χ. και αποτελούνταν από δεκαπέντε κίονες στις μακρές και πέντε στις στενές πλευρές. Οι κίονες ήταν ξύλινοι, εκτός από το κατώτερο τμήμα τους που πατούσε στο στυλοβάτη. Ο θριγκός ήταν επίσης ξύλινος, επενδεδυμένος με πλούσια ζωγραφιστά πήλινα αρχιτεκτονικά στοιχεία (σίμες, υδρορρόες, ακροκέραμα, ακρωτήρια). Πήλινες ζωγραφιστές «μετόπες» κοσμούσαν τους τοίχους του σηκού με τη μορφή ζωφόρου. Ο πήλινος διάκοσμος του ναού αποτελεί ένα από τα πλέον σημαντικά κεφάλαια της αρχαίας ελληνικής πηλοπλαστικής. Τα ορατά σήμερα ερείπια ανήκουν στην τελευταία φάση των ελληνιστικών χρόνων (τέλη 3ου - αρχές 2ου αι. π.Χ.).

Πρώμη αρχαϊκή στέγη του ναού του Απόλλωνος (620-580 π.Χ.) • Κατασκευή 4

Κατά την πρώμη αρχαϊκή περίοδο ο Θέρμος, η Καλυδώνια και η Κέρκυρα δέχθηκαν τις επιδράσεις των Κορινθίων, πρωτοπόρων στη ζωγραφική και την πηλοπλαστική, καθώς αποτέλεσαν μεταβατικούς σταθμούς στο δρόμο τους προς τη Δύση. Η απaráμιλλη τεχνική τους είναι εμφανής στη στέγη του ναού του Απόλλωνος, η οποία αρχικά είχε αετωματική απόληξη μόνον εμπρός (εικ. 41), όπου και η είσοδος, ενώ πίσω ήταν ριχτή. Γείσα (εικ. 42), σίμες και θριγκός έφεραν πλούσια γραπτή διακόσμηση σε λευκό, μαύρο και ερυθρό χρώμα. Το γείσο του αετώματος διακοσμήτο με σειρά εναλλασσόμενων υπόλευκων και μελανών κύκλων. Η γραπτή σίμη κατέληγε σε προτομές λεόντων, ενώ ο θριγκός διέθετε ακόσμητες μετόπες εναλλασσόμενες με τρίγλυφα. Κατά μήκος της μακράς πλευράς του ναού οι στρωτήρες κατέληγαν σε προτομές λεόντων με ανοικτό στόμα (υδρορρόες), ενώ οι ηγεμόνες καλυπτήρες ενδιάμεσα σε προτομές κορών δαιδαλικού τύπου, στις οποίες είναι εμφανές το αρχαϊκό μειδίαμα (εικ. 43). Όλες φορούν πόλο, το ιερατικό κάλυμμα της κεφαλής, ενώ πλούσιοι βόστρυχοι πλαισιώνουν το πρόσωπό τους. Η έκθεση των αρχιτεκτονικών μελών στην κατασκευή 4 επιχειρεί να αποδώσει τη θέση τους πάνω στο κτήριο σύμφωνα με τη μελέτη του υλικού από την G. Hübner. Το σχέδιο που παρατίθεται οφείλεται στον αρχιτέκτονα Μιχ. Λεφαντζή.

εικ.-fig. 39
 Κάτοψη του ναού του Απόλλωνος (σχέδιο Ι. Διαμαντόπουλος)
 Ground plan of the temple of Apollo (drawing by I. Diamantopoulos)

εικ.-fig. 40
 Αεροφωτογραφία του ναού του Απόλλωνος
 Aerial view of the temple of Apollo

εικ.-fig. 42
 Γείσο με γραπτή διακόσμηση από τη μακριά πλευρά του ναού
 Cornice with painted decoration from the long side of the temple

εικ.-fig. 43
 Ανασύνθεση της μακράς πλευράς του ναού με προτομές λεόντων (υδρορρόες) και κορών δαιδαλικού τύπου. Φορούν πόλο στην κεφαλή και η κόμμωση ακολουθεί δύο τύπους. Στον πρώτο η κόμη διαμορφώνεται σε αστραγαλωτούς βόστρυχους που πλαισιώνουν το πρόσωπο και στο δεύτερο είναι βαθμιδωτή και καταλήγει σε ελικοειδείς βόστρυχους
 Reconstruction of the temple's long side with waterspouts formed in lion heads and Daedalic busts of korae (maidens). These all wear the polos (priestly headgear), while two hairstyles can be distinguished. In the first, the hair is styled with face-framing, beaded locks, and, in the second, the hair tapers down, ending in snail shell curls

By the late 7th century BC Thermos played the role of a Panaetolian Sanctuary with much more than regional significance. Monumental buildings such as the great temple of Apollo Thermios and the temples of Apollo Lyseios and Artemis (?) were erected to serve the needs of the cult of more than one neighbouring communities. The temple was built around 620 BC above the ruins of Megaron B. It is a Doric peristyle temple with surrounding colonnade, cella (enclosed chamber) and *opisthodomos*, a recessed porch in the rear of the temple (38.23 x 12.13 m.), oriented N-S. The entrance is on the south end. An internal wooden colonnade consisting of twelve columns whose stone bases can still be seen, supported the pitched roof (fig. 39-40). The peristasis (surrounding colonnade) was added between the late 6th and first half of 5th century BC with fifteen columns on the long and five on the short sides. The columns were of wood with the exception of the lowest part, which stood on the stylobate (upper step of the temple). The entablature was of wood and decorated with richly painted terracotta architectural elements, simas (gutters), waterspouts, antefixes and acroteria (ornaments at the angles of pediments). Terracotta plaques - "metopes" - formed a frieze on the walls of the cella. The decoration of the temple illustrates one of the most significant chapters in ancient Greek terracotta sculpture. The remains, which can be seen today, are those of the final phase in its history dating in the Hellenistic period (late 3rd - early 2nd century BC).

The roof of the early Archaic Temple of Apollo (620-580 BC) • Construction 4

During the early Archaic period, Thermos, Calydon and Kerkyra were all influenced by the Corinthians, the pioneers of painting and terracotta work, since these were intermediate stations on the route to the West. Their unrivalled skill is evident in the roof of the temple of Apollo, already from the first phase of construction, when the temple had a pitched roof and gable (pediment) at one end only above the entrance (fig. 41). Cornices (fig. 42), simas (gutters) and entablature were all richly decorated in white, black and dark red. The cornice of the pediment was decorated with a series of alternating black and off-white circles. The painted sima (gutter) ended in lion heads and the entablature had plain metopes alternating with triglyphs. Along the long side of the temple the cover tiles (*stroteres*) ended in lion heads with open mouths as waterspouts, while the capping tiles (*hegemones*) over the joints ended in Daedalic busts of *korae* (maidens) (fig. 43). These all wear the polos (priestly headgear), while rich curls frame their face and their archaic smile is obvious. The architectural members displayed in construction 4 are an attempt to show the position of each one on the building, according to the study by G. Hübner. The drawing is the work of the architect M. Lefantzis.

εικ.-fig. 44
Κατασκευή • Construction 6

εικ.-fig. 51
Φτερό και βραχίονας Γοργούς. Ίσως από την αετωματική σύνθεση του πρώιμου αρχαϊκού ναού του Απόλλωνος. 6ος αι. π.Χ.
Wing and arm of Gorgo. Probably from the pediment composition of the early Archaic temple of Apollo. 6th century BC

εικ.-fig. 52
Ακροκέραμο με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση από άγνωστο κτήριο του Ιερού με τετράρριχτη στέγη. Γύρω στο 540 π.Χ.
Antefix with floral decoration in relief from an unknown hip-roofed building of the Sanctuary. c. 540 BC

εικ.-fig. 45
Τμήμα σίμης με διακόσμηση πλοχμού. Ανήκει σε στέγη από άγνωστο κυκλικό ή ορθογώνιο κτήριο με αψιδωτή την πίσω πλευρά. Γύρω στο 560 π.Χ.
Part of sima (gutter) with painted guilloche. It belongs to a roof from an unknown circular or rectangular building with apsidal rear end. c. 560 BC

εικ.-fig. 46
Ακροκέραμο με τη μορφή γυναικείας προτομής που φορά περιδέραιο. Από άγνωστο κτήριο. Κλασική εποχή.
Antefix with female bust wearing a necklace. From unknown building. Classical period.

εικ.-fig. 47
Ακροκέραμο με μορφή γενειοφόρου ανδρός. Ίσως από το ναό του Απόλλωνος Λυσειού. 5ος αι. π.Χ.
Antefix with male bearded figure. Probably from the temple of Apollo Lyseios. 5th century BC

Από πηλό και χρώμα. Ζωγραφιστά μέλη στεγών από κτήρια του Ιερού • κατασκευή 6

Από την αρχαϊκή έως και την ελληνιστική περίοδο παρατηρείται στο Ιερό έντονη οικοδομική δραστηριότητα, όπως άλλωστε αποδεικνύεται από τα πολυάριθμα πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη των ήδη ανασκαμμένων κτηρίων ή άλλων αταύτιστων, που δεν έχουν ακόμη ερευνηθεί (νότια στοά, «βουλευτήριο») ή έχουν καταστραφεί. Ορισμένα από αυτά εκτίθενται στην κατασκευή 6 (εικ. 44) και καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα από τον 6ο έως τον 2ο αι. π.Χ. Διατηρούνται έντονα χρώματα, υπόλευκο, ερυθρό και μελανό, ενώ εμφανής είναι η επιρροή της κορινθιακής τεχνοτροπίας και το υψηλό επίπεδο πληροπλαστικής. Ακροκέραμα-υδρορρόες, κορυφαίοι καλυπτήρες με ζωγραφικό διάκοσμο, σίμες διακοσμημένες με ανθέμια, άνθη λωτών και μαιάνδρους (εικ. 48), είναι αδιάψευστοι μάρτυρες των κτηρίων που κοσμούσαν το Ιερό. Σημαντικά δείγματα αποτελούν οι τριγωνικοί ηγεμόνες καλυπτήρες με ανάγλυφη ανθεμωτή διακόσμηση και τα ακροκέραμα με μορφή ανδρικών (εικ. 47) ή γυναικείων μορφών (εικ. 46) και Σιληνών, τα πήλινα μέλη Γοργόνων (εικ. 51), πιθανόν από ακρωτήρια ή αετωματικές συνθέσεις του πρώιμου αρχαϊκού ναού του Απόλλωνος Θερμίου. Οι γυναικείες μορφές (εικ. 46) αποδίδονται με πλούσια κόμη, φορούν περιδέραιο στο λαιμό και πόλο στην κεφαλή. Ίσως από το λεγόμενο βουλευτήριο προέρχεται τμήμα σίμης με διακόσμηση φτερωτής Νίκης σε άρμα (εικ. 49) και γωνιαία σίμη με γραπτή ανθεμωτή διακόσμηση (εικ. 50). Στο άκρο της κατασκευής εκτίθενται αρχιτεκτονικά στοιχεία από δύο στέγες άγνωστων κτηρίων του Ιερού. Στο ένα από αυτά φαίνεται ότι η στέγη κάλυπτε κυκλικό οικοδόμημα ή ορθογώνιο με αψιδωτή τη μία του πλευρά (γύρω στο 560 π.Χ.). Η σίμη του κτηρίου διακοσμήτο με πλοχμό (εικ. 45). Το δεύτερο (γύρω στο 540 π.Χ.) είχε τετράρριχτη στέγη αποτελούμενη από επιμήκεις τριγωνικούς κεράμους και ακροκέραμα που διακοσμούνται με ανάγλυφα ανθέμια (εικ. 52).

Of clay and colour: painted elements from the roofs of buildings in the Sanctuary • construction 6

From the Archaic to the Hellenistic period intense building activity in the Sanctuary can be seen, as is shown by the numerous clay architectural members of buildings already excavated, or of others unidentified and not yet excavated (South Stoa, "Bouleuterion") or others now destroyed. Some of them are exhibited in construction 6 (fig. 44) and cover a wide chronological range from the 6th to the 2nd century BC. They retain vivid colours, off-white, red and black, while the influence of the Corinthian style is obvious, as is the high quality of the terracotta-work. Antifixes-waterspouts, top capping-tiles with painted decoration, simas (gutters) decorated with palmettes, lotus buds and meanders (fig. 48) are indisputable evidence of the buildings, which adorned the Sanctuary. The triangular capping tiles with embossed palmette decoration and antefixes in the form of male (fig. 47) and female (fig. 46) figures and Silenoi, parts of figures of Nike or Gorgons (fig. 51), stood possibly at the angles of the pediment or belonged to groups on the pediment of the first temple of Apollo Thermios. The female figures (fig.46) are rendered with abundant hair, a necklace and "polos" headdress. Part of sima (gutter) with a painted winged Nike in a chariot (fig. 49) and a corner sima with painted palmette decoration (fig. 50) perhaps come from the so-called "Bouleuterion". Architectural elements from the roofs of two unidentified buildings in the Sanctuary are displayed at the side of this construction. In the first (c. 560 BC) the curved tiles suggest that they covered a circular or an apsidal building. The sima (gutter) was decorated with painted guilloche (fig. 45). The second (c. 540 BC) had a hip roof of triangular elongated tiles and antefixes decorated with palmettes in relief (fig. 52).

εικ.-fig. 49
Τμήμα σίμης με διακόσμηση φτερωτής Νίκης πάνω σε άρμα (παράσταση αρματοδρομίας).
Part of sima (gutter) with painted decoration of winged Nike on a chariot (scene of chariot race?)

εικ.-fig. 48
Τμήμα σίμης με γραπτή διακόσμηση ταινίας μαιάνδρου και ανθεμίων εναλλασόμενων με άνθη λωτού. Από άγνωστο κτήριο. Κλασική εποχή.
Part of sima (gutter) with painted decoration of meander band and palmettes alternating with lotus buds. From unknown building. Classical period

Γραπτά αρχιτεκτονικά μέλη, πιθανόν από το Βουλευτήριο. Γύρω στο 420 π.Χ.
Painted architectural members, probably from the "Bouleuterion" (Council House). c. 420 BC

εικ.-fig. 50
Γωνιαία σίμη με γραπτή διακόσμηση ανθεμίων
Corner sima (gutter) with painted palmette decoration

Πρώιμη μνημειακή ζωγραφική. Οι «μετόπες» των ναών του Απόλλωνος (κατασκευές 7-8)

Οι πήλινες ζωγραφιστές πλάκες, γνωστές ως «μετόπες», βρέθηκαν από τον Γ. Σωτηριάδη στο ναό του Απόλλωνος και ανήκουν στα πρωιμότερα δείγματα μνημειακής ζωγραφικής στον ελλαδικό χώρο. Τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά και το κορινθιακό αλφάβητο στην επιγραφή ΧΕΛΙΔΩΝ τις εντάσσουν στην πρώιμη αρχαϊκή εποχή και θεωρούνται έργα πελοποννησιακού ή κορινθιακού εργαστηρίου. Αν και αρχικά θεωρήθηκαν μετόπες από το θριγκό, πιθανότερο είναι ότι αποτελούσαν ζωφόρο στο επάνω μέρος των τοίχων του σηκού. Κάθε «μετόπη» παριστάνει και μία μυθολογική σκηνή από διαφορετικούς μυθολογικούς κύκλους. Η παράσταση ορίζεται από πλατεία μελανή ταινία και κατακόρυφη σειρά ροδάκων. Τα γυμνά μέρη των γυναικείων μορφών αποδίδονται με λευκό χρώμα, των ανδρικών με ερυθρό και τα ενδύματα με μαύρο και ερυθρό. Οι διακοσμητικές λεπτομέρειες (μαϊάνδροι, ρόδακες, τριγωνικά σχέδια, τρέχουσες σπείρες, πλοχμοί, ανθέμια) δηλώνονται με λευκό και μαύρο χρώμα. Οι καλύτερα διατηρημένες «μετόπες» εκτίθενται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα. Στην έκθεση του Μουσείου μας (κατασκευή 7) παρουσιάζονται σε φωτογραφίες μαζί με τα αντίστοιχα σχέδιά τους των E. Gilliéron (1903) και N. Koch (1996). Τα θέματα τους είναι: Γοργόνειο, ο Περσέας με την κεφαλή της Μέδουσας, κυνηγός με ελάφι και αγριόχοιρο (εικ. 53), η Χελιδών και η Αηδών (εικ. 54), οι κόρες του Προϊτού, τρεις ένθρονες μορφές. Στην απέναντι κατασκευή 8 εκτίθενται δύο πήλινες «μετόπες» και μικρότερα τμήματα «μετοπών» που ανήκουν στους δύο ναούς του Απόλλωνος και είχαν παραμείνει στο παλαιό Μουσείο Θέρμου. Παριστάνουν κυνηγό με θηράματα, κεφαλές ζώων (λύκου ή σκύλου), Χίμαιρα, ρόδακες (εικ. 55).

Πρώιμη κλασική στέγη του ναού του Απόλλωνος (470-460 π.Χ.) • Κατασκευή 10

Εκατό και πλέον χρόνια μετά την κατασκευή του, ο ναός του Απόλλωνος επισκευάζεται, αποκτά περίσταση, αέτωμα στην πίσω πλευρά και η στέγη αλλάζει. Η επιρροή της Κορινθιακής τεχνοτροπίας συνεχίζεται. Η στέγη αποτελείται από επίπεδους στρωτήρες κορινθιακού τύπου και ηγεμόνες στρωτήρες, το μέτωπο των οποίων διακοσμείται με γραπτό μαϊάνδρο. Η κορυφή της στέγης φέρει επίστεψη ζωγραφιστών ανθεμίων. Οι τριγωνικοί καλυπτήρες απολήγουν σε γυναικείες προτομές, οι οποίες φορούν πόλο στην κεφαλή και διατηρούν τα ζωηρά χρώματα διακόσμησής τους (ερυθρό, κεραμιδί και μαύρο). Η σίμη και το γείσο του αετώματος διακοσμούνται με άνθη λωτού, ανθέμια και πλοχμό. Το γωνιακό ακροκέραμο (υδρορροή) του αετώματος είχε τη μορφή λιονταριού και το γωνιακό ακρωτήριο τη μορφή καθιστής Σφίγγας. Αποτελεί εξαιρετικό δείγμα της μνημειακής πηλοπλαστικής που διατηρεί τα έντονα χρώματα, ενώ ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η απόδοση των ανατομικών χαρακτηριστικών προσώπου και σώματος. Στην κατασκευή 10 (εικ. 56) εκτίθενται πήλινα διακοσμητικά στοιχεία από τη στέγη του ναού, σε μία προσπάθεια ανασύνθεσής της με βάση τη μελέτη της G. Hübner.

Πήλινες ζωγραφιστές πλάκες (γνωστές ως «μετόπες») με μυθολογικές παραστάσεις από το ναό του Απόλλωνος Θερμίου
Painted clay plaques, known as "metopes", decorated with mythological scenes from the temple of Apollo Thermios

εικ.-fig. 53
Κυνηγός με ελάφι και αγριόχοιρο
A hunter with deer and boar

εικ.-fig. 54
Χελιδών και Αηδών του μύθου της Πρόκνης και της Φιλομήλας
The sisters, Chelidon and Aidon, from the myth of Procne and Philomela

"Μετόπη" με παράσταση Χίμαιρας
"Metope" with depiction of Chimera

"Μετόπη" με παράσταση σκύλου ή λύκου
"Metope" depicting a dog or a wolf

Τμήμα «μετόπης» με παράσταση κεφαλής ζώου
Part of a "metope" with depiction of an animal's head

εικ.-fig. 55
Πήλινες ζωγραφιστές πλάκες (γνωστές ως «μετόπες») με μυθολογικές παραστάσεις από το ναό του Απόλλωνος Λυσειού.
Painted clay plaques, known as "metopes", decorated with mythological scenes from the temple of Apollo Lyseios.

εικ.-fig. 56
Κατασκευή • Construction 10

Early monumental painting. The "metopes" from the temples of Apollo (constructions 7-8)

The painted clay plaques, known as "metopes" were found by G. Soteriades and they are the earliest examples of monumental painting in Greece. The stylistic traits and the Corinthian alphabet of the inscription CHELIDON place them in the early Archaic period. They are considered to be works of the Peloponnesian or Corinthian workshop. Although initially they were considered to be "metopes" from the entablature of the temple, it is more likely that they formed a frieze at the top of the walls of the cella. Each "metope" depicts a mythological scene from different mythological cycles and was bordered by a wide black band and a vertical row of rosettes. The bare flesh of the female figures was rendered in white, while that of the males was in dark red and their clothes also in black and red. The decorative details (meanders, rosettes, triangular patterns, running spirals, guilloche and palmettes) are highlighted in black and white. The best-preserved metopes are displayed in the National Archaeological Museum in Athens and in our exhibition (construction 7) there are photographic copies and the corresponding drawings by E. Gilliéron (1903) and N. Koch (1996). The subjects include a Gorgoneion, Perseus with the head of Medusa, a hunter with deer and wild boar (fig. 53), Chelidon and Aidon (fig. 54), the daughters of Proitos, three enthroned figures. In construction 8, opposite, are displayed two terracotta "metopes" and fragments, which were from the two temples of Apollo and were housed in the Old Museum. They depict a hunter with his prey, animal heads (wolf or dog), the body and the tail of a chimaera, rosettes (fig. 55).

Roof of the early Classical Temple of Apollo (470-460 BC) • Construction 10

Over one hundred years after its construction, the temple of Apollo Thermios was repaired, a colonnade was installed around the temple, a pediment was added at the rear end and the roof was changed. The influence of the Corinthian style is still evident. The roof consists of flat Corinthian cover tiles and hegemones capping tiles, the faces of which are decorated with painted meanders. The roof ridge bears painted palmettes. The angular capping tiles end in female busts wearing polos headdresses and retaining their vivid decoration in red, brick-red and black. The sima (gutter) and the cornice of the pediment are decorated with lotus flowers, palmettes and guilloche. The corner antefix of the pediment was a lion's head as a waterspout and above this was placed the imposing corner acroterion in the shape of a seated Sphinx. This is an exquisite specimen of monumental terracotta work that preserves bright colours and a particularly impressive rendering of the anatomical features on the face and body. Terracotta decorated elements from the roof of the temple are displayed in a tentative reconstruction of the roof (fig. 56), according to the study by G. Hübner.

Η λατρεία του Απόλλωνος Λυσειού και της Αρτέμιδος (κατασκευή 9)

Λίγα χρόνια μετά την κατασκευή του ναού του Απόλλωνος Θερμίου κτίζονται και δύο μικρότεροι, του Απόλλωνος Λυσειού και της Αρτέμιδος (;). Από τον πρώτο, στα ανατολικά και σε ψηλότερο άνδηρο του μεγάλου ναού, είναι ορατό μόνο το λίθινο κρηπίδωμα του (17,5 x 6,70 μ.). Το νότιο τμήμα του σηκού είχε διπλή σειρά κίωνων στην πρόσοψη. Το επίθετο «Λύσειος» αποδίδει την ιδιότητα του Απόλλωνος ως απελευθερωτή θεού, που «λύνει» το κακό και αποδεσμεύει το ανθρώπινο γένος από τα δεινά. Η λατρευόμενη θεότητα ταυτίστηκε από λίθινη στήλη που βρέθηκε στο χώρο του ναού, στην οποία αναγράφεται «ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΛΥΣΕΙΟΥ». Τα σημαντικότερα ευρήματα αποτελούν τεμάχια από πήλινες ζωγραφιστές πλάκες («μετόπες») με παράσταση των Χαρίτων (εικ. 57), της Ειλειθυίας, της Ίριδος, του κένταυρου Φόλου και ενός συμπλέγματος «ιερού γάμου» ή μυθικής απαγωγής, καθώς επίσης ακροκέραμα με τη μορφή Σιληνών (εικ. 58).

Βορειοδυτικά του ναού του Απόλλωνος Θερμίου βρίσκεται ο ναός της Αρτέμιδος (;), από τον οποίο σήμερα είναι ορατό μόνο το λίθινο κρηπίδωμά του. Στο ιερό λατρεύονταν και άλλες θεότητες που σχετίζονταν με τον Απόλλωνα, όπως ο Ήλιος, η Νίκη και ο Ασκληπιός. Τα ονόματά τους αναγράφονται σε λίθινη στήλη (ΑΛΙΟΥ ΝΙΚΑΣ ΑΣΚΛΑΠΙΟΥ).

εικ.-fig. 57
Η «μετόπη των Χαρίτων». Οι δύο αντωπές γυναικείες μορφές στην ενεπίγραφη πλάκα ταυτίζονται με τις Χάριτες. Ήταν θεές της ομορφιάς και εμφανίζονται συνήθως ως συνοδοί του Απόλλωνος και των Μουσών, σπανιότερα της Αφροδίτης και του Διονύσου
The "metope of Charites". The two opposed female figures on the inscribed plaque are identified with the Graces. These were the goddesses of beauty and appear as attendants of Apollo and companions of the Muses. Sometimes they accompany Aphrodite and Dionysus

εικ.-fig. 58
Πήλινα ακροκέραμα με τη μορφή Σιληνού. Από το χώρο του ναού του Απόλλωνος Λυσειού. Β' μισό 4ου αι. π.Χ.
Clay antefixes modelled as Silenos. From the temple of Apollo Lyseios. 2nd half of 4th century BC

Τα αναθήματα του Ιερού και η λατρεία του θεού Απόλλωνος (προθήκες 12-13)

Η ακτινοβολία του Ιερού σταδιακά ξεπερνά τα όρια της Αιτωλίας και δέχεται πλήθος αναθημάτων. Στην προθήκη 12 εκτίθενται ελάχιστα σπαράγματα από τα χιλιάδες αναθήματα που υπήρχαν στο Ιερό (αγάλματα από λίθο, μέταλλο ή πηλό, όπλα και πολύτιμα σκεύη) και τα οποία υπήρξαν έρμαιο πολλαπλών λεηλασιών. Πρόκειται για σπλή (εικ. 59) και κνήμη αλόγου, τμήματα από κόμη αγάλματος και τμήματα ενδύματος των αρχαϊκών χρόνων (εικ. 60). Αφιερώματα των αιτών γυναικών αποτελούσαν οι πήλινες αγνύθες (υφαντικά βάρη).

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στα ενεπίγραφα χάλκινα ελάσματα της προθήκης 13. Σε ορισμένα αναγράφονται τιμητικά ψηφίσματα του Κοινού των Αιτωλών απονομής προνομίων, όπως η προξενία και η ασφάλεια, και φυλάσσονταν στο Ιερό ως μέρος του δημόσιου αρχείου. Σε ένα άλλο απαντάται η παλαιότερη επιγραφική μαρτυρία του εθνικού ονόματος Θρέμιος (με μετάθεση του γράμματος ρ), που χρονολογείται στο τέλος του 6ου αι. π.Χ. (εικ. 61). Μεταξύ των ελασμάτων υπάρχει και χάλκινο σταθμίο με την αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ Μ ΘΕΡΜΙΟΥ (εικ. 62).

εικ.-fig. 60
Τμήμα από τις πτυχές ενδύματος πήλινου αγάλματος ή αναγλύφου. Το ένδυμα φαίνεται ότι καλύπτει την κεφαλή, από την οποία διακρίνεται τμήμα του ενός οφθαλμού
Part of the garment's drapery from a clay statue or relief. The garment appears to cover the head, from which a portion of an eye is distinct

εικ.-fig. 59
Τμήμα σπλής ίππου
Part of a horse's hoof

εικ.-fig. 61
Χάλκινο ενεπίγραφο έλασμα, στο οποίο απαντάται η παλαιότερη επιγραφική μαρτυρία του εθνικού ονόματος Θρέμιος
Bronze inscribed sheet with the oldest written evidence of the national name Thremios

εικ.-fig. 62
Χάλκινο σταθμίο με την αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ Μ ΘΕΡΜΙΟΥ
Bronze weight (stathmion) with the fragmentary inscription APOLLONOS M THERMIOU

The cult of Apollo Lyseios and Artemis (construction 9)

Two smaller temples dedicated to Apollo Lyseios and Artemis (?) were built a few years after the temple of Apollo Thermios. Only the stone platform of the temple of Apollo Lyseios, to the east and at a higher terrace than the temple of Apollo Thermios, is visible today. The southern part of the cella had a double row of columns on its façade. The epithet "Lyseios" gives Apollo the character of a liberating God, who "redeems" evil and frees mankind from terrors. The temple and its name are identified from an inscription, which says "APOLLONOS LYSEIOY". The most important finds are fragments of painted terracotta "metopes" depicting the Graces (fig. 57), Eileithyia and Iris, the centaur Pholus, a "sacred marriage" complex or mythical kidnapping, as well as clay antefixes modelled as Silenos (fig. 58).

The small temple to the northwest of the temple of Apollo Thermios was dedicated to the goddess Artemis (?). Today, only its stone platform is visible. In the Sanctuary other deities associated with Apollo such as Helios, Nike and Asclepius were also worshipped. Their names appear on a stone stele (ALIOY NIKAS ASKLAPIOU).

The dedications at the sanctuary and the cult of Apollo (cases 12-13)

The influence of the Sanctuary gradually extended beyond Aetolia and it received an abundance of dedications. In case 12 are a few examples of the thousands of offerings that were in the Sanctuary (statues made of stone, metal or clay, weapons and precious vessels) which were prey to looting on several occasions. There is a horse's hoof (fig. 59) and foreleg, pieces of hair and clothing from an Archaic clay statue (fig. 60). The loom weights were the votive offerings of ordinary women.

The inscribed bronze plaques in case 13 deserve special mention. In some of them are recorded honorific decrees of the Aetolian League granting privileges such as "proxenia" (the right of representation) and "asphalia" (safe-conduct), which were kept in the Sanctuary as part of the public archive. One of the plaques bears the oldest epigraphic reference to the "ethnic" name Thremios (with r and e transposed), dated to the end of the 6th century BC (fig. 61). As well as the plaques, there is a bronze weight-standard, which bears the fragmentary inscription APOLLONOS M THERMIOU (fig. 62).

Μικρά ιερά γύρω από τον Θέρμο. Ιερό στον Ταξιάρχη (προθήκη 14)

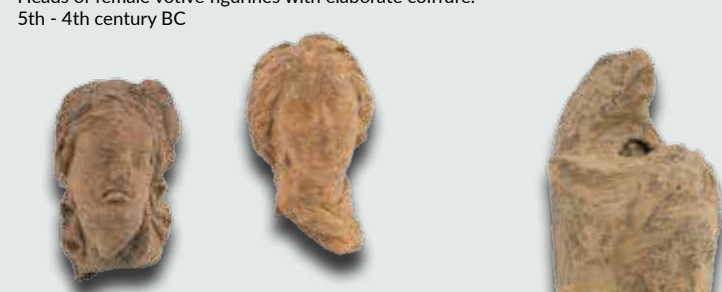
Στο χωριό Ταξιάρχης βρέθηκαν ερείπια δύο ναών που κατασκευάστηκαν στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. (εικ. 63). Στο σηκό του μεγαλύτερου παχύ στρώμα τέφρας με κατάλοιπα καμένων οστών υποδηλώνει τέλεση πυρολατρικών θυσιών. Εικάζεται ότι ο μικρότερος ναός χρησίμευε για τη φύλαξη αναθημάτων. Εκτίθενται ενδεικτικά ευρήματα από το ιερό, όπως ακροκέραμο με τη μορφή Σιληνού, μικρό πήλινο ειδώλιο αμνού και πήλινες κεφαλές κορών (εικ. 64). Ξεχωρίζουν κεφαλή Αθηνάς με αττικό τρίλοφο κράνος (εικ. 65) και μικρό χάλκινο έλασμα με ανάγλυφη παράσταση μικρού σκύλου (εικ. 66).

εικ.-fig. 63

Αναπαράσταση της πρόσοψης του μεγαλύτερου ναού (Ρωμαιοί 1926)
Reconstruction of the façade of the bigger temple (Rhomaios 1926)

Minor sanctuaries in the area of Thermos - the Sanctuary at Taxiarchis (case 14)

εικ.-fig. 64
Κεφαλές γυναικείων αναθηματικών ειδωλίων με πλούσια κόμη. 5ος - 4ος αι. π.Χ.
Heds of female votive figurines with elaborate coiffure. 5th - 4th century BC

εικ.-fig. 65
Κεφαλή Αθηνάς με αττικό τρίλοφο κράνος. Αφιέρωμα στο Ιερό. 4ος αι. π.Χ.
Clay head of Athena with Attic triple-crested helmet. Votive offering at the Sanctuary. 4th century BC

In the village of Taxiarchis were found the ruins of two Archaic temples of the late 6th century BC (fig. 63). In the cella of the larger, a thick layer of ash with the remains of burnt bones suggests the practice of ritual fire sacrifices (offerings entirely consumed by flames). The smaller temple perhaps served as a storeroom for the votive offerings. In case 14, we see typical finds from the sanctuary, such as an antefix in the form of Silenos, a small terracotta figurine of a lamb and terracotta female heads of *korai* (fig. 64). A head of Athena with an Attic triple-crested helmet (fig. 65) and a small bronze plaque with the depiction of a small dog (fig. 66) are the most remarkable exhibits.

εικ.-fig. 66
Χάλκινο αναθηματικό έλασμα με επίθετη διακόσμηση μικρού σκύλου. 4ος αι. π.Χ.
Bronze votive sheet with appliqué decoration of a little dog. 4th century BC

Ιερό στη Χρυσοβίτσα (προθήκη 15)

Ένα δεύτερο ιερό ήλθε στο φως το 1908 στη Χρυσοβίτσα με κύριο χαρακτηριστικό την άσκηση υπαίθριας λατρείας κοντά σε φυσική πηγή. Η λατρεία άρχισε τον 6ο αι. π.Χ. και διήρκησε έως τα ρωμαϊκά χρόνια. Δεν έχουν αποκαλυφθεί κτήρια που να συνδέονται με το ιερό. Εντυπωσιακή είναι η ύπαρξη χιλιάδων αναθηματικών ειδωλίων (πάνω από 4000) με μεγάλη ποικιλία μορφών. Οι λατρευόμενες θεότητες σχετίζονταν με τις ζωγόνες δυνάμεις της φύσης, όπως η Άρτεμις και ο Διόνυσος, οι Νύμφες ή ο ποτάμιος θεός Εύηνος. Τα ειδώλια (εικ. 67) απεικονίζουν όρθιες ή καθήμενες γυναικείες μορφές που κρατούν προσφορές, δειπνίζοντες θεούς, υδριαφόρους και προτομές. Από την πληθώρα μικρογραφικών αγγείων που ανευρέθησαν, εκτίθενται αμφορίσκοι, σκυφίδια, υδρίσκες και κρατηρίσκοι, ενώ λύχνοι και αγνύθες συμπληρώνουν το σύνολο. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει χάλκινη φιάλη με εγχάρακτη διακόσμηση τεσσάρων δελφινιών και ρόδακα, από τον οποίο εκφύονται περιμετρικά ανθέμια (εικ. 68), και πήλινη ενεπίγραφη αναθηματική τράπεζα με την επιγραφή: Δορώ Ἰ υλία ἀράν ἄξε (η Δορώ έφερε ως ευχή τούτο το δώρο), γραμμένη βουστρουφηδόν (εικ. 69).

εικ.-fig. 67
Πήλινα ειδώλια διαφόρων τύπων
Clay figurines of various types

Γύψινο εκμαγείο πήλινης μήτρας γυναικείου ειδωλίου
Plaster cast of a clay mould for female figurine

εικ.-fig. 69
Δορώ Ἰ υλία ἀράν ἄξε

εικ.-fig. 68
Χάλκινη φιάλη με εγχάρακτη διακόσμηση τεσσάρων δελφινιών και ρόδακα, από τον οποίο εκφύονται περιμετρικά ανθέμια
Bronze bowl with incised decoration of four dolphins and rosette from which palmettes sprout all around it

Ειδώλια γενειοφόρων δειπνιζόμενων θεών. Β' μισό 5ου αι. π.Χ.
Figurines of bearded banqueting gods. 2nd half of 5th century BC

Γυναικείο ειδώλιο υδριαφόρου. Τέλη 5ου αι. π.Χ.
Female figurine of a hydria-carrier. Late 5th century BC

Ειδώλια κορών καθήμενων σε θρόνους. Β' μισό 6ου αι. π.Χ.
Figurines of enthroned korai (maidens). 2nd half of 6th century BC

Γυναικείο ειδώλιο λυχνοφόρου. Αρχές 5ου αι. π.Χ.
Figurine of a female carrying a lamp. Early 5th century BC

Γυναικεία ειδώλια κορών. Τέλη 6ου - αρχές 5ου αι. π.Χ.
Female figurines of korai (maidens). Late 6th - early 5th century BC

Προτομή κόρης. 5ος αι. π.Χ.
Bust of kore (maiden). 5th century BC
Γυναικείο ειδώλιο κόρης, ακέφαλο. 4ος αι. π.Χ.
Headless female figurine of kore (maiden). 4th century BC

The Sanctuary at Chrysovitsa (case 15)

A second small rural sanctuary came to light in 1908 at Chrysovitsa where open-air rituals were performed beside a natural spring, dating from the 6th century BC to Roman times. No building has, however, been found in connection with the sanctuary but the existence of over 4.000 votive figurines in a wide variety of types is impressive. The deities, that were worshipped, were linked to the life-giving forces of nature, such as Artemis and Dionysus, the Nymphs or the river god Evinos. The figurines (fig. 67) represent seated or standing female figures holding offerings, banqueting gods, hydria-carriers and protomes (busts). The exhibition includes a selection of the numerous miniature vessels that were found (*amphoriskoi*, *skyphidia*, *hydriskai* and *krateriskoi* of the 6th-3rd century BC), while lamps and loom weights complete the display. Of particular interest are a bronze *phiale* (bowl), with incised decoration depicting four dolphins and a rosette from which palmettes sprout all around (fig. 68), and a clay votive table (fig. 69) with the inscription: Δορώ Ἰ υλία ἀράν ἄξε (Doro brought this gift to fulfil a vow), inscribed *boustrophedon* (from left to right and right to left).

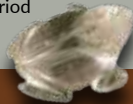
Οι αρχικά ανοχύρωτοι οικισμοί - κώμες των Αιτωλών εξελίσσονται σε μεγάλα οικιστικά κέντρα με εντυπωσιακά οχυρωμένες ακροπόλεις. Οι πόλεις αυτές κτισμένες σε στρατηγικά σημεία, γύρω από τις λίμνες Τριχωνίδα και Λυσιμαχία και στην παράλια Αιτωλία, αποτέλεσαν τον πυρήνα της Αιτωλικής Συμπολιτείας. Τα πλούσια ευρήματα από τα νεκροταφεία τους, που χρονολογούνται κυρίως στην εποχή ακμής της Αιτωλικής Συμπολιτείας, φανερώνουν υψηλό βιοτικό και πολιτιστικό επίπεδο, παρά τις αρνητικές αναφορές των αρχαίων συγγραφέων για τους Αιτωλούς. Πολλά είναι ισηγμένα μαρτυρώντας σημαντικές εμπορικές και πολιτιστικές επαφές με τον υπόλοιπο ελληνικό χώρο. Ευρήματα από τα πλούσια νεκροταφεία αρχαίων πόλεων, όπως το Τριχόνειο (Γαβαλού), οι Άκραι (Λιθοβούνι), η Μέταπα (Καψοράχη), η Παμφία (Σιταράλωνα), εκτίθενται στην προθήκη 16 (εικ. 70). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα χάλκινα αγγεία, που αποτελούν εξαιρετικά δείγματα χαλκούργιας, τα χρυσά κοσμήματα (δαχτυλίδι με ένθετο λίθο ερυθρού χρώματος, μικροσκοπικές αμφικωνικές χάντρες) πλούσιας γυναικείας ταφής από την Αγία Τριάδα Άνω Μακρυνούς, καθώς επίσης πήλινος σταμνοειδής κάδος με προχολή σε σχήμα λεοντοκεφαλής και τρεις πλαστικές προτομές γενειοφόρων ανδρών από το Τριχόνειο, που ασφαλώς απομυμείται αντίστοιχο μεταλλικό σκεύος. Από τα ευρήματα του πλούσιου νεκροταφείου των Ακρων που εκτίθενται στην προθήκη ξεχωρίζουν δύο πήλινα αγγεία, που φέρουν εγχάρακτες επιγραφές ονομάτων, και μικρή υάλινη τριφυλλόστομη οinoχοΐσκη που χρονολογείται στα τέλη του 6ου - 5ου αι. π.Χ. Τα χρυσά φύλλα κισσού από στεφάνι προέρχονται από τάφο της πόλεως Μέταπα, ενώ από το νεκροταφείο της κώμης Παμφίας προέρχονται: περίοπτο από ορεία κρύσταλλο σε σχήμα βατράχου, χρυσό νεκρικό δαχτυλίδι με εγχάρακτη φτερωτή μορφή στη σφενδόνη και χάλκινο κύπελλο. Τα υπόλοιπα εκθέματα προέρχονται από τον Θέρμο και την ευρύτερη περιοχή (Ανάληψη, Μάνδρα, Πετροχώρι, Καινούργιο).

MIRKA

Σκυφοειδής κύλικα. Φέρει εγχάρακτη επιγραφή του ονόματος ΜΙΡΚΑ κάτω από τη λαβή. Άκραι (Λιθοβούνι). Τέλη 5ου αι. π.Χ.
Skyphoid kylix (cup) with incised inscription of the name "MIRKA" under the handle. Akrai (Lithovouni). Late 5th century BC

Περίοπτο με μορφή βατράχου από ορεία κρύσταλλο. Παμφία (σημ. Σιταράλωνα). Ελληνιστική εποχή
Pendant of rock crystal, in the form of a frog. Pamphlia (modern Sitaralona). Hellenistic period

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΡΜΟΥ

Στην ξεχωριστή επιτοίχια προθήκη 19 εκτίθεται χρυσός στατήρας του βασιλιά Λυσιμάχου της Θράκης, του οποίου η περίοδος βασιλείας εκτείνεται από το 305 έως το 281 π.Χ. Ο Λυσιμάχος, διάδοχος του Μ. Αλεξάνδρου, εκδίωξε τον Πύρρο από τα αιτωλικά εδάφη. Μάρτυρας των καλών σχέσεων είναι δύο αιτωλικές πόλεις που φέρουν το όνομα του βασιλιά Λυσιμάχου και της βασίλισσας Αρσινόης. Στον εμπροσθότυπο φέρει κεφαλή κερασφόρου Μεγάλου Αλεξάνδρου, ως θεοποιημένου γιού του Άμμωνος Ρα, σε κατατομή προς τα δεξιά. Στον οπισθότυπο απεικονίζεται η Αθηνά Παρθένος καθισμένη σε θρόνο, κρατώντας στο δεξί της χέρι φτερωτή Νίκη. Διακρίνεται η επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ. Προέρχεται από πλούσια κτερισμένη ταφή από το Τριχόνειο (σημερινή Γαβαλού).

Χρυσός στατήρας του βασιλιά Λυσιμάχου της Θράκης. Από πλούσιο τάφο. Τριχόνειο (Γαβαλού)
Gold stater of king Lysimachus of Thrace. From a rich tomb. Trichoneion (Gavalou)

Χρυσό ενώτιο που απολήγει σε κεφαλή κριού. Κεφαλόβρυσος Θέρμου. Ελληνιστική εποχή
Gold earring with head of a goat. Kefalovryso of Thermos. Hellenistic period

Χρυσά κοσμήματα από πλούσια γυναικεία ταφή. Δαχτυλίδι με ένθετο λίθο ερυθρού χρώματος, δαχτυλίδι σε μορφή απλού κριού, μικροσκοπικές αμφικωνικές χάντρες περιδεραιού, χρυσοκλωστές. Αγία Τριάδα Άνω Μακρυνούς. Τέλη 3ου - αρχές 2ου αι. π.Χ.
Gold jewellery from a rich female burial. Finger ring with inset red stone, finger ring with flattened band, tiny biconical gold beads from a necklace, gold threads. Agia Triada of Ano Makrynou. Late 3rd - early 2nd century BC

Φύλλα κισσού από χρυσό στεφάνι. Μέταπα (Καψοράχη). Τέλη 4ου αι. π.Χ.
Gold ivy leaves from a wreath. Metapa (Kapsorachi). Late 4th century BC

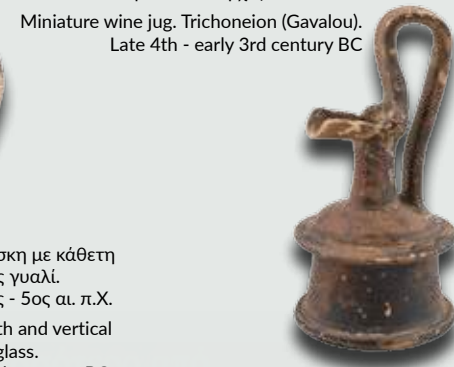

Χάλκινο αγαλματίδιο καθισμένου αιγάγρου. Μάνδρα Θέρμου. Ελληνιστική εποχή
Bronze statuette of a seated goat. Mandra of Thermos. Hellenistic period

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΡΜΟΥ

Υάλινη τριφυλλόστομη οinoχοΐσκη με κάθετη ταινιωτή λαβή από ιώδες γυαλί. Άκραι (Λιθοβούνι). Υστερος 6ος - 5ος αι. π.Χ.
Glass wine jug with trefoil mouth and vertical strap handle of violet glass. Akrai (Lithovouni). Late 6th - 5th century BC

Χάλκινος κάνθαρος. Λαβές με φυλλόσχημες προσφύσεις. Άγιος Ανδρέας Μακρυνείας. Τέλη 4ου αι. π.Χ.
Bronze kantharos (cup). Handles with leaf-shaped finials. Agios Andreas of Makryneia. Late 4th century BC

Ερυθρόμορφος αμφορέας με διακόσμηση γυναικός μπροστά σε βωμό. Ανθήμα κάτω από τις λαβές. Τριχόνειο (Γαβαλού). Τέλη 5ου αι. π.Χ.
Red-figure amphora, decorated with a female figure in front of an altar. Trichoneion (Gavalou). Late 5th century BC

Σταμνοειδής κάδος με προχολή σε σχήμα λεοντοκεφαλής και τρεις πλαστικές προτομές γενειοφόρων ανδρών. Τριχόνειο (Γαβαλού). Τέλη 4ου - αρχές 3ου αι. π.Χ.
Stamnoeid jar with lion head spout and three moulded bearded male figures. Trichoneion (Gavalou). Late 4th - early 3rd century BC

εικ. - fig. 70
Πήλινα και μεταλλικά κτερίσματα πλούσιων τάφων από νεκροταφεία Αιτωλικών πόλεων (Τριχόνειο, Άκραι, Μέταπα, Παμφία κ.ά.).
Clay and metal funerary offerings in rich graves from cemeteries of Aetolian cities (Trichoneion, Akrai, Metapa, Pamphlia, etc.)

The initially unfortified *komai* (village settlements) of the Aetolians evolved into large urban communities with impressive fortified citadels. These were built at strategic locations around Lakes Trichonis and Lysimacheia and on the coast of Aetolia and formed the nucleus of the Aetolian League. The rich finds from their cemeteries, dating mainly to the period when the Aetolian League flourished, reveal a high standard of living and cultural level, despite the unfavourable references by ancient authors to the Aetolians. Many of the grave-goods were imported and demonstrate important commercial and cultural contacts with the rest of Greece. Finds from the rich cemeteries of ancient cities such as Trichoneion (Gavalou), Akrai (Lithovouni), Metapa (Kapsorachi), and Pamphlia (Sitaralona) are exhibited in case 16 (fig. 70). Of particular interest are the bronze vessels, which are impressive examples of the bronzesmith's craft, gold jewellery (a ring inlaid with an oval red stone and tiny biconical beads) from a rich female burial at Agia Triada near Makrynou. There is also a clay 'bucket' from Trichoneion with a spout in the shape of a lion's head and three busts of bearded men, which doubtless imitates a metal vessel. Among the finds exhibited from the rich cemetery at Akrai are two clay vessels, which bear incised names and a small glass trefoil-mouthed *oinochoiske* (juglet) dating to the late 6th-5th century BC. The wreath of gold ivy leaves comes from a grave at Metapa, whilst from the cemetery at Pamphlia are a frog-shaped rock-crystal pendant, a gold funerary ring with an engraved winged figure on the bezel, and a bronze cup. The other exhibits are from Thermos and the surrounding areas (Analipsi, Mandra, Petrochori, Kainourgio).

In the separate case 19 is a gold stater of King Lysimachus of Thrace, whose reign extended from 305 to 281 BC. Lysimachus, a successor of Alexander the Great, expelled Pyrrhus from Aetolian territory. Two Aetolian cities with the name of King Lysimachus (Lysimachia) and Queen Arsinoe bear witness to their good relations. On the obverse is the head of Alexander the Great *Kerasphoros* (horned), as the deified son of Amun Ra, facing right. On the reverse is Athena Parthenos enthroned, holding a winged Victory in her right hand. The inscription reads *BASILEOS (King) LYSIMACHOY*. It comes from a richly furnished grave at Trichoneion (modern Gavalou).

Επίσημα πώματος τριποδικής πυξίδας με παράσταση Έρωτος και Ψυχής. Αγία Τριάδα Άνω Μακρυνούς. Τέλη 3ου - 2ος αι. π.Χ.

Tondo from a pyxis lid with a scene of Eros and Psyche. Agia Triada, Ano Makrynou. Late 3rd - 2nd century BC

Ήδη από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. φαίνεται ότι υφίσταται θεσμικά το Κοινό των Αιτωλών, το οποίο στη συνέχεια μετασχηματίζεται σε ομοσπονδία πόλεων. Η γέννηση της Αιτωλικής Συμπολιτείας τοποθετείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και συμπίπτει με τη νίκη των Αιτωλών κατά των Γαλατών. Το παναιτωλικό Ιερό, εκτός από επίσημο θρησκευτικό κέντρο, αποτελεί πλέον και την πολιτική έδρα της Αιτωλικής Συμπολιτείας, όπου κάθε χρόνο οι Αιτωλοί τελούσαν «ἀγοράς τε και πανηγύρεις ἐπιφανεστάτας, ἔτι δὲ τὰς τῶν ἀρχαιρεσιῶν καταστάσεις».

Οι Αιτωλοί ανέπτυξαν ένα από τα πιο πρωτοποριακά πολιτικά συστήματα στον αρχαίο κόσμο. Ξεπερνώντας παγιωμένους πολιτικά θεσμούς (βασιλεία, πόλη-κράτος) δημιούργησαν μια ομοσπονδιακή οργάνωση πόλεων, πρότυπο και υπόδειγμα κοινοπολιτειακού κράτους έως τις μέρες μας. Ο θεσμός της Συμπολιτείας βασιζόταν στην αυτονομία, ισοπολιτεία και ισοτιμία των πόλεων-μελών, με την άσκηση κοινής εξωτερικής πολιτικής και την έκδοση κοινού νομίσματος. Η καινοτομία ήταν ότι αποδεχόταν επί ίσοις όροις τις πόλεις-μέλη της, αντίθετα με την πρακτική που ακολουθούσαν άλλα Κοινά (Αρχαϊκό ή Ακαρνανικό). Άλλα προνόμια ήταν: η ασυλία, η έγκτηση γης (δικαίωμα κατοχής ακίνητης περιουσίας σε πόλεις εκτός των ορίων της δικής τους), η επιγαμία (σύναψη γάμου με άτομα από διάφορα φύλα) κ.ά. Στο απόγειο της ακμής της, μέσα του 3ου αι. π.Χ., η Συμπολιτεία, περιελάμβανε σχεδόν ολόκληρη τη Στερεά Ελλάδα, τμήμα της Ηπείρου, ενώ ενώθηκαν σε αυτήν πόλεις της Πελοποννήσου και της Κρήτης. Ο F. Walbank αναφέρει πως «η Αιτωλική Συμπολιτεία αποτελεί ένα παράδειγμα της αέναης ικανότητας των Ελλήνων να ανταποκρίνονται σε νέες πολιτικές προκλήσεις βρίσκοντας νέες λύσεις».

Δομή και Λειτουργία της Αιτωλικής Συμπολιτείας

«... ἐν Θέρμοις τῆς Αἰτωλίας, ὅπου τὰς ἀρχαιρεσίας ποιῆσθαι πάτριον αὐτοῖς ἔστιν ...» (Στράβων, Γεωγραφικά X, 3.2)

Το ανώτατο και κυρίαρχο σώμα της Συμπολιτείας ήταν η Συνέλευση, που συνερχόταν σε δύο τακτικές συνόδους, των Θερμικών και των Παναιτωλικών: η πρώτη το φθινόπωρο, κατά την ισημερία στο Ιερό του Θέρμου και η δεύτερη την άνοιξη σε διαφορετική κάθε φορά πόλη της Αιτωλίας. Σ' αυτές μετείχαν οι άνδρες που είχαν πολιτικά δικαιώματα και εξέλεγαν με άμεση ψηφοφορία τα όργανα της κεντρικής διοίκησης. Ένα άλλο συλλογικό όργανο ήταν το Συνέδριο ή Βουλή που αποτελούνταν από τους αντιπροσώπους των πόλεων-μελών της Συμπολιτείας. Η δομή του Συνεδρίου βασιζόταν στο αναλογικό σύστημα εκπροσώπησης. Το σώμα των Αποκλήτων αποτελούσε ένα δυναμικό και εχέμυθο συμβούλιο, που είχε την εξουσιοδότηση να χειρίζεται σοβαρά θέματα, κυρίως εξωτερικής πολιτικής. Ο Στρατηγός ή Αιτωλάρχης ήταν ο ανώτατος άρχων της Συμπολιτείας και εκλεγόταν απευθείας από τη Συνέλευση των Θερμικών. Είχε πολιτικές και στρατιωτικές αρμοδιότητες με ενιαύσια θητεία. Άλλα αξιώματα ήταν: ο Ήπαρχος, αρχηγός του υπικού, οι δύο Γραμματεῖς, οι επτά Ταμίες, οι επτά Επιλέκταρχοι, οι Βούλαρχοι και οι Νομογράφοι. Ακολουθούν αξιώματα μικρότερης σημασίας και κύρους, όπως οι χρεωφύλακες, οι αγορανόμοι, οι θεοκόλοι, οι ιεροφύλακες κ.ά.

The Aetolian 'commonwealth' appears to have been established already by the end of the 5th century BC, and was then transformed into a federation of cities. The birth of the Aetolian League dates to the early 3rd century BC and coincides with the victory of the Aetolians over the Gauls. The Panaetolian Sanctuary, besides being the official religious centre, was also from this time the political seat of the League, where every year the Aetolians held their "gatherings and their splendid festivities and elected their magistrates".

The Aetolians developed one of the most innovative political systems in the ancient world. Overcoming entrenched political institutions (kingdom, city-state) they created a federation of different cities, which has been a model for federal states until the present day. The institution of the Confederacy was based on autonomy, equality before law and equality of city-states, by exercising common foreign policy and using a common currency. The novelty was that they accepted the cities as members on equal terms, in contrast with the common practice, which was followed by other Leagues (the Achaean or the Akarnanian). Other privileges were immunity, *egktisis* (the right of ownership of property in cities outside the boundaries of their own), *epigameia* (the right to marry a person of a different 'tribe') etc. As its peak, in the middle of the 3rd century BC, the Aetolian League included almost the whole of central Greece, part of Epirus and incorporated cities in the Peloponnese and Crete. F. Walbank says that "the Aetolian League is an example of the eternal capacity of Greeks to meet new political challenges by finding new solutions."

The organization and operation of the Aetolian League

"...at Thermos in Aetolia, where they elect their magistrates, is their fatherland" (Strabo, Geographica X 3.2)

The supreme sovereign body of the Aetolian League was the Assembly, which convened in two regular sessions each year: at the autumn equinox, in the Sanctuary of Apollo at Thermos (the Thermika) and in the spring in a different city of Aetolia each time (the Panaitolika). The meeting involved all the men who had political rights and by direct vote they elected the members of the central administration. Another constitutional body was the Council or Boule consisting of representatives of the city-members of the League. The Council's structure was based on proportional representation. The *Apoklitoi* (high-ranking officials) constituted a powerful and secretive council, which had the power to determine important issues, particularly in relation to foreign policy. The General or *Aetolarchis* was the highest archon (magistrate) of the League and was elected directly by the Assembly at the Thermika. He had political and military powers for a one-year term.

Other officials were the Hippiarchos, the commander of the cavalry, the two Secretaries, the seven Treasurers, the seven *Epilectarchoi* (military commanders), the *Boularchoi* (regional governors) and the *Nomographoi* (law scribes). Minor functionaries included *Chreophylakes* (debt collectors), *Agoranomoi* (market 'police'), as well as *Theokoloi* and *Hierophylakes* with religious duties.

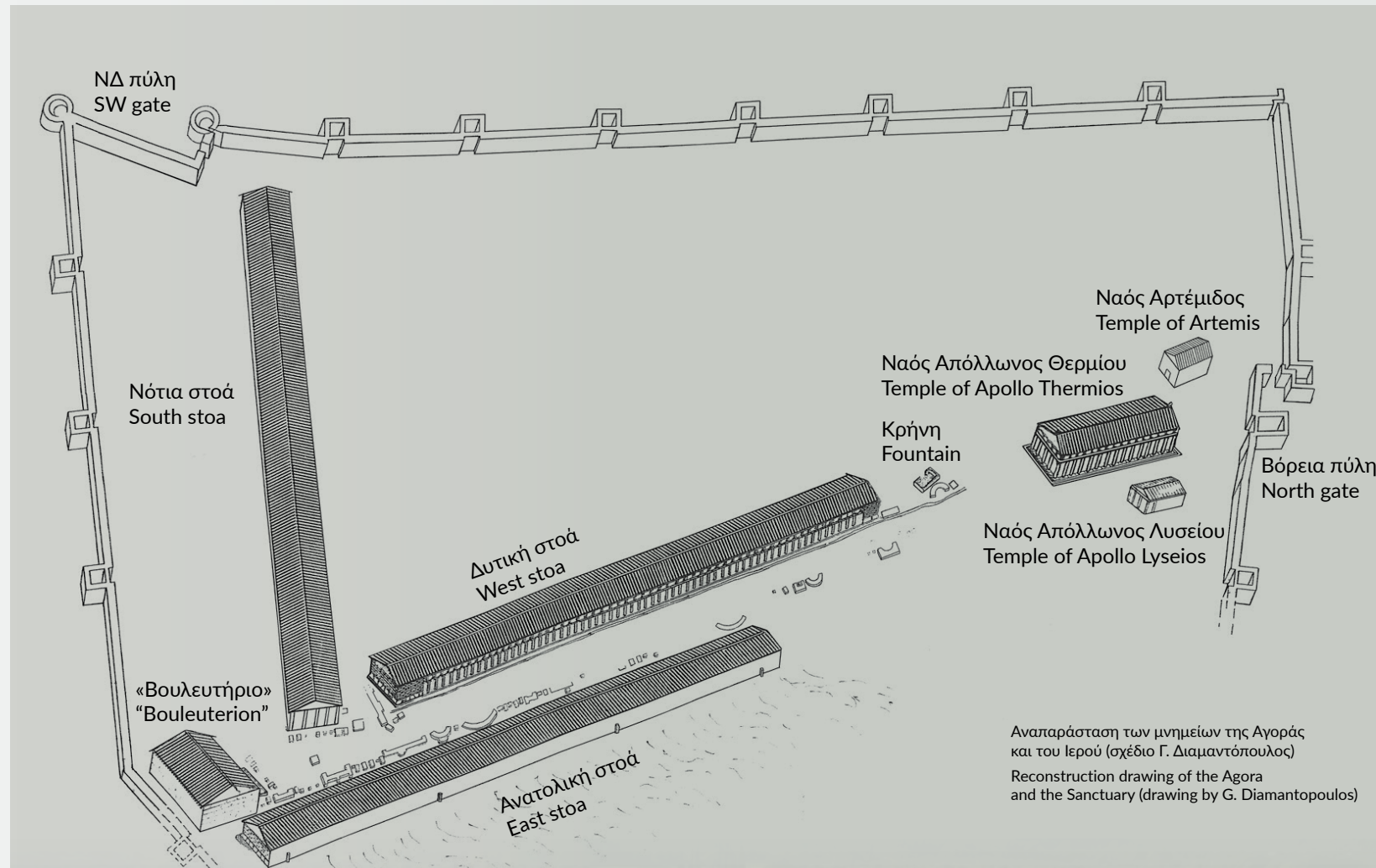
Η ακτινοβολία της Αιτωλικής Συμπολιτείας. Τα κτήρια του Ιερού

Τον 3ο αι. π.Χ. η Αιτωλική Συμπολιτεία βρισκόταν στο απόγειο της δύναμής της και το Ιερό εκτός από θρησκευτικό, μετατρέπεται και σε πολιτικό κέντρο της. Κατασκευάζονται μεγαλόπρεπα κτήρια, οι τρεις στοές, το «Βουλευτήριο», οι δύο κρήνες, και πλέον ο χώρος της πολιτικής Αγοράς συνδέεται αρχιτεκτονικά με το χώρο των ναών σε ένα ενιαίο σύνολο, το οποίο περιβάλλεται από τείχος με δεκαέξι πύργους και δύο πύλες. Στο μεγάλο ανοικοδόμητο χώρο δυτικά των αποκαλυφθέντων κτηρίων είναι πολύ πιθανό ότι στήνονταν πρόχειροι καταυλισμοί και πραγματοποιούνταν εμπορικές συναλλαγές, εορτές και πανηγύρεις.

Η Αγορά

«τάς ἐν Θέρμῳ στοάς καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἀναθημάτων»,
Πολύβιος, Ιστοριῶν VII, 13, 3.2

Η πολιτική αγορά του Θέρμου αποτελεί εντυπωσιακό δείγμα μνημειώδους χωροταξικής οργάνωσης, που χρονολογείται στο τέλος του 4ου- αρχές 3ου αι. π.Χ. Περιλαμβάνει τρεις στοές (ανατολική, δυτική και νότια), το «βουλευτήριο» και δύο κρήνες. Οι στοές είναι από τις μεγαλύτερες, και χρησίμευαν για τις συνεδριάσεις και τις αρχαιρεσίες της Συμπολιτείας, αλλά και για τη φύλαξη του αρχείου της, των λαφύρων και των αναθημάτων. Ανάμεσα στην ανατολική (173 x 13,50 μ.) και στη δυτική στοά (164 x 13,60 μ.) διαμορφώνεται η «πλατεία οδός», όπου σώζεται μεγάλος αριθμός βάθρων και εξεδρών, που ήταν στημένοι χάλκινοι ανδριάντες. Στα ανατολικά της κρήνης η ύπαρξη πληθώρας λίθινων βάσεων διαφόρων σχημάτων αποτελεί ένδειξη ότι ο χώρος είχε χρησιμοποιηθεί για την ανάρτηση των λίθινων ενεπίγραφων στηλών, στις οποίες αναγράφονταν κυρίως τα ψηφίσματα του Κοινού των Αιτωλών. Η νότια στοά (185 x 15,40 μ.) δεν έχει ακόμη ανασκαφεί. Το τετράπλευρο κτήριο με πρόσταση στο νότιο άκρο της Αγοράς, που δεν έχει ακόμη ερευνηθεί, έχει ταυτιστεί με «βουλευτήριο». Η κρήνη, στη βορειοδυτική άκρη της «πλατείας οδού», έχει κατασκευαστεί επάνω σε φυσική πηγή που αναβλύζει έως σήμερα. Η εικόνα του Ιερού αποτελούσε ένα μεγαλόπρεπο και επιβλητικό θέαμα, με το πανάρχαιο, δωρικής αυστηρότητας Ιερό, στο ένα άκρο και την Αγορά με τις επιβλητικές στοές και τα χιλιάδες αναθήματα στο άλλο. Όλα αυτά καταστρέφονται κατά τη διπλή εισβολή του Φιλίππου Ε' στον Θέρμο το 218 και 206 π.Χ.

Αναπαράσταση των μνημείων της Αγοράς και του Ιερού (σχέδιο Γ. Διαμαντόπουλος)
Reconstruction drawing of the Agora and the Sanctuary (drawing by G. Diamantopoulos)

Αεροφωτογραφία του νότιου τμήματος της «πλατείας οδού» της Αγοράς
Aerial view of the southern part of the "avenue" of the Agora

The influence of the Aetolian League. The buildings of the Sanctuary

In the 3rd century BC the Aetolian League was at the peak of its power and the Sanctuary in addition to its religious role became also a political centre. Magnificent buildings, such as the three stoas (Porticos), the "Bouleuterion" (Council House) and the two spring chambers, were erected. The area of the political Agora was now structurally integrated into a single entity with the temples and was surrounded by a fortification wall with sixteen towers and two gates. The large area to the west of the excavated buildings was probably an open area for temporary encampments, where commercial transactions, celebrations and festivals were performed.

The Agora

"The stoas and the other dedications".
Polybius Histories VII, 13, 3, 2.

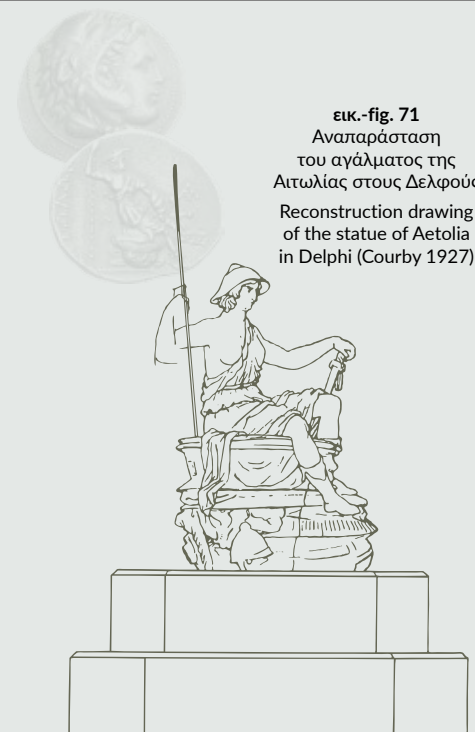
The Agora of Thermos is an impressive example of monumental planning, linking the sacred and the civil as a single whole. This arrangement dates to the late 4th-early 3rd century BC. The Agora includes three stoas (east, west and south), the so-called "Bouleuterion" (Council House) and two spring chambers. The stoas (Porticos) were among the largest in the Greek world. The meetings and the elections of the Aetolian magistrates took place inside the stoas. The records of the League were kept here as well as offerings and the spoils of war. Between the East (173 x 13.50m.) and West (164 x 13.60m.) Stoas stretched an imposing avenue lined with numerous pedestals and platforms that once supported bronze statues. To the east of the spring chamber, large number of stone bases of different shapes show that this was an area set aside for the inscribed stelae, recording the resolutions and decrees of the Aetolian League itself. The rectangular building in the southern part of the Agora, which has been termed the 'Council House' and the South Stoa (185 x 5.40 m) have not yet been excavated. The spring chamber was built at the northwest end of the avenue to take advantage of a natural spring that still flows today. The Sanctuary was a magnificent and impressive spectacle, with its ancient austere Doric temple at one end and the Agora with its imposing stoas and thousands of offerings at the other. All this was destroyed during two successive attacks by Philip V of Macedon (in 216 and 208 BC).

Η δόξα της Αιτωλικής Συμπολιτείας (κατασκευή 12)

Σταθμός στην ιστορία της Συμπολιτείας ήταν η νίκη των Αιτωλών κατά των Γαλατών το 279 π.Χ. Οι Γαλάτες επιτέθηκαν στο Μαντείο των Δελφών, το οποίο κατάφεραν να προστατεύσουν οι Αιτωλοί και θεωρήθηκαν σωτήρες του. Ως αντίδωρο έλαβαν την πρωτοκαθεδρία στη Δελφική Αμφικτιονία, έχοντας υπό τον έλεγχό τους το μεγάλο πανελλήνιο ιερό. Σε ανάμνηση της νίκης τους έστησαν δύο παρόμοια τροπαία στον Θέρμο και στους Δελφούς, που απεικόνιζαν γυναικεία οπλισμένη μορφή, η οποία ταυτίζεται με την προσωποποιημένη Αιτωλία, καθισμένη πάνω σε σωρό όπλων των ηττημένων Γαλατών (εικ. 71). Από το τροπαίο στον Θέρμο διατηρήθηκαν ελάχιστα τμήματα, κυρίως από τη βάση, τα οποία και εκτίθενται (εικ. 72). Στα αιτωλικά νομίσματα η Αιτωλία απεικονίζεται οπλισμένη, κρατώντας ξίφος στο αριστερό χέρι και δόρυ στο δεξί, φορούσε εξωμίδα (είδος κοντού χιτώνα που άφηνε ακάλυπτο το δεξιό ώμο και το στήθος), ενδρομίδες στα πόδια και καυσία στο κεφάλι. Μεταξύ των γαλατικών όπλων αναγνωρίζονται ασπίδες, κράνη, περικνημίδα, σάλπιγγα, εφίπτιο. Στο κέντρο της ανώτερης βαθμίδας της κατασκευής εκτίθενται τρία συνανήκοντα τμήματα λίθινου ομφαλού με ανάγλυφη διακόσμηση (εικ. 72).

εικ.-fig. 72
Κατασκευή • Construction 12

εικ.-fig. 71
Αναπαράσταση του αγάλματος της Αιτωλίας στους Δελφούς
Reconstruction drawing of the statue of Aetolia in Delphi (Courby 1927)

The Glory of the Aetolian League (construction 12)

The victory of the Aetolians over the Gauls in 279 BC was a landmark in the history of the Aetolian League. The Gauls attacked Delphi, but the Aetolians were able to protect it and after their victory they were considered its saviours. In return, they were granted the Presidency of the Delphic Amphictyony (Confederacy), gaining effectively control of this great Panhellenic sanctuary. In commemoration of their victory they erected two identical trophies at Thermos and Delphi in the form of an armed goddess, the personification of Aetolia, seated on a pile of weapons of the defeated Gauls (fig. 71). A few fragments of the Thermos trophy, mostly from the base, are preserved and exhibited here (fig. 72). According to Aetolian coins, Aetolia was represented armed, holding a sword in her left hand and a spear in her right. She wore an *exomis* (a short chiton which left the right shoulder and breast bare), *endromides* (high boots) on her feet and a *kausia* (hat) on her head. The trophy itself included shields, helmets, a greave, a trumpet and a saddle. Above this display are three joining fragments of a stone omphalos with relief decoration (fig. 72).

Πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη της ανατολικής στοάς (κατασκευή 13β)

Τα κτήρια της Αγοράς φέρουν πλούσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο. Η σίμη της Ανατολικής Στοάς διακοσμείται με βλαστόσπειρες και λεοντοκέφαλες υδρορρόες (εικ. 73), ενώ οι τριγωνικοί καλυπτήρες της στέγης απολήγουν σε ακροκέραμα με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση (εικ. 74). Η σίμη του αετώματος έφερε γραπτή διακόσμηση ανθεμίων και το γωνιακό ακρωτήριο είχε τη μορφή καθιστού λιονταριού (εικ. 75).

εικ.-fig. 73
Υδρορρόες με μορφή κεφαλής λιονταριού
Waterspouts with lions' heads

εικ.-fig. 74
Ακροκέραμο με ανάγλυφη ανθεμωτή διακόσμηση
Antefix with palmette decoration in relief

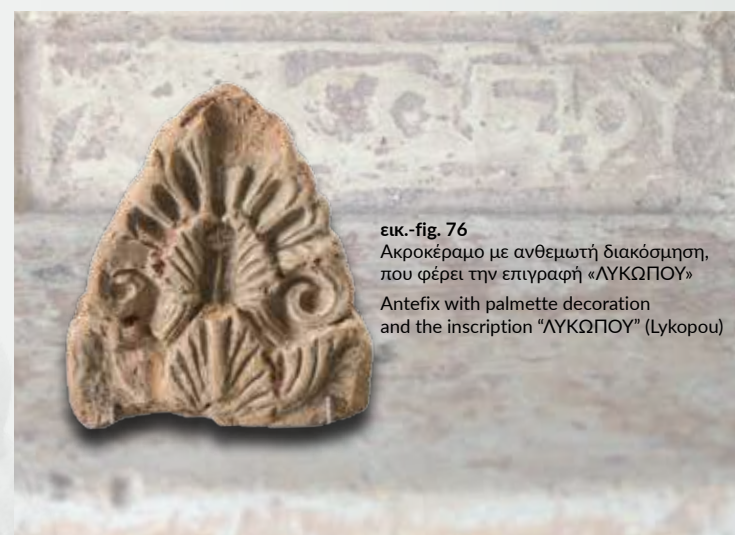
εικ.-fig. 75
Ακρωτήριο με μορφή καθιστού λιονταριού
Acroterion in the form of a lion (placed on the apex or corners of a pediment)

Terracotta architectural elements from the East Stoa (construction 13b)

The buildings in the Agora had rich terracotta decoration. The sima (gutter) of the East Stoa was decorated with plant tendrils and lion's head waterspouts (fig. 73), whilst the triangular capping tiles ended in antefixes with plant decoration in relief (fig. 74). The sima of the pediment had painted decoration of palmettes and the corner *acroterion* of the pediment was in the form of a seated lion (fig. 75).

Στέγη «Λυκώπου» (κατασκευή 13α)

Μετά από την ολική καταστροφή του Θέρμου από τον Φίλιππο Ε' (218 και 206 π.Χ.) πολλά από τα κτήρια επισκευάζονται και επαναχρησιμοποιούνται. Στην ανατολική στοά κατασκευάζεται νέα στέγη με περίτεχνα, κορινθιακού τύπου κεραμίδια. Ορισμένα, όπως στρωτήρες, καλυπτήρες και ανθεμωτό ακροκέραμο (εικ. 76), φέρουν σφραγίδα με το όνομα «Λυκώπου», πιθανόν το όνομα του αρχιτεχνίτη ή του κατασκευαστή, ή του χορηγού (2ος αι. π.Χ.). Στην ίδια στέγη ανήκει ενδεχομένως και στρωτήρας με πλούσια γραπτή διακόσμηση (εικ. 77).

εικ.-fig. 76
Ακροκέραμο με ανθεμωτή διακόσμηση, που φέρει την επιγραφή «ΛΥΚΩΠΟΥ»
Antefix with palmette decoration and the inscription "ΛΥΚΩΠΟΥ" (Lykorou)

εικ.-fig. 77
Στρωτήρας κορινθιακού τύπου με γραπτή διακόσμηση σχηματοποιημένων ανθεμίων, ανθέων λωτού, αστραγάλου και μαϊάνδρου
Corinthian cover tile (stroter) with painted decoration (palmettes, lotus buds, moulding of rounded and convex section, meander)

The "Lykops" roof (construction 13a)

After the total destruction of Thermos by Philip V (in 218 and 206 BC), many buildings were repaired and reused, such as the East Stoa where a new roof has been constructed with elaborate Corinthian-style tiles. Several of them, such as cover and capping tiles and a palmette-like antefix, have a stamp with the name "Lykops" (fig. 76), probably the name of the master-craftsman or manufacturer or the donor (2nd century BC). To the same roof probably belongs a capping tile (*stroter*) with rich painted decoration (fig. 77).

- 1 Ασημένιο δηνάριο Ρωμαϊκής Δημοκρατίας, Νομισματοκοκείο Ρώμης. 90 π.Χ.
Roman republican silver denarius. Mint of Rome. 90 BC
- 2 Ασημένιος στατήρας του Θεσσαλικού Κοινού. Τέλος 2ου - μέσα 1ου αι. π.Χ.
Silver stater of the Thessalian Confederacy. Late 2nd - mid-1st century BC
- 3 Ασημένιο ημιδραχμο Πατρών, υπό την Αχαϊκή Συμπολιτεία. 195 - 188 π.Χ.
Silver hemidrachm of Patras, under the Achaean League. 195 - 188 BC
- 4 Ασημένια δραχμή Χαλκίδος. Περ. 338 - 308 π.Χ.
Silver drachm of Chalkis. c. 338 - 308 BC
- 5 Ασημένιο τριώβολο Σικυώνος. Περ. 330/320 - περ. δεκαετία 280 π.Χ.
Silver triobols of Sikyon. c. 330/320 - c. 280's BC

Πολιτιστικές και εμπορικές σχέσεις των Αιτωλών (προθήκη 20)

Η πληθώρα των νομισμάτων, που βρέθηκε στο Ιερό και προέρχεται από διάφορες πόλεις, φανερώνει τις πολιτιστικές και εμπορικές σχέσεις των Αιτωλών με άλλες περιοχές (Σικυών, Πάτρα, Εύβοια, Βοιωτία, Μεγαλόπολη, Μακεδονία, Συρακούσες, Ρώμη, Μικρά Ασία). Οι εικονογραφικοί τύποι των νομισμάτων της Αιτωλικής Συμπολιτείας απηχούν τη λατρεία των δύο μεγάλων θεοτήτων, του Απόλλωνος και της Αρτέμιδος, και τους τοπικούς μύθους, όπως το κυνήγι του Καλυδώνιου κάπρου (εικ. 78). Μετά τη μεγάλη νίκη στους Δελφούς κατά των Γαλατών, εισάγεται κοινός τύπος νομίσματος για όλη τη Συμπολιτεία, που φέρει στον οπισθότυπο την παράσταση του τροπαίου με την Αιτωλία καθισμένη πάνω στις ασπίδες των ηττημένων Γαλατών. Εκτίθεται σειρά νομισμάτων χάλκινων και αργυρών, που χρονολογικά καλύπτουν το διάστημα από το β' μισό του 4ου αι. π.Χ. έως τον 3ο αι. μ.Χ. (εικ. 79).

Χάλκινο ημιώβολο Αιτωλικής Συμπολιτείας. 239 - 229 π.Χ.
Bronze hemiobol of Aetolian League. 239 - 229 BC

Χάλκινο ημιώβολο Αιτωλικής Συμπολιτείας. 323 - 300/290 π.Χ.
Bronze hemiobol of Aetolian League. 323 - 300/290 BC

Ασημένιο δηνάριο Οκταβιανού Αυγούστου. Ιταλικό νομισματοκοκείο. Περ. 29 - 27 π.Χ.
Silver denarius of Octavianus Augustus. Italian mint. c. 29 - 27 BC

Χάλκινο ασσάριο Κορίνθου. 2ος - 1ος αι. π.Χ.
Bronze assarion of Corinth. 2nd - 1st cent. BC

The cultural and commercial contacts of the Aetolians (case 20)

The abundance of coins, which were found in the Sanctuary and originate from different cities, reveals the political and commercial relationships with other regions (Sikyon, Patras, Euboea, Boeotia, Megalopolis, Macedonia, Syracuse, Rome, Asia Minor). The iconographic types reflect the cult of two great deities, Apollo and Artemis, and local legends, such as the Calydonian Boar Hunt (fig. 78). After the great victory at Delphi over the Gauls, a common currency was introduced throughout the League, which has on the obverse the trophy with Aetolia seated on the shields of the defeated Gauls. The display includes bronze and silver coins covering the period from the second half of the 4th century BC to the 3rd century AD (fig. 79).

Επιγραφές. Ο ζωντανός λόγος των Αιτωλών (κατασκευή 14)

Οι επιγραφές του Ιερού αποτελούν το ζωντανό λόγο των Αιτωλών έως τις μέρες μας. Τα κείμενα, χαραγμένα σε λίθο ή μέταλλο, κοινοποιούνταν σε όλους τους πολίτες με την ανάρτησή τους στο χώρο του Ιερού. Παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για τη ζωή των Αιτωλών, τη δομή και οργάνωση της Αιτωλικής Συμπολιτείας. Σ' αυτές αναφέρονται επίσης ονόματα Στρατηγών και άλλων αξιωματούχων, πόλεις-μέλη εντός και εκτός Αιτωλικής επικράτειας, καθώς και ονόματα των μηνών του αιτωλικού ημερολογίου. Ανάλογα με το περιεχόμενό τους διακρίνονται σε ψηφίσματα, αναθηματικές και απελευθερωτικές. Από την πληθώρα των επιγραφών εκτίθενται: α) λίθινη στήλη που περιλαμβάνει: ανάθεση στο ιερό, ψήφισμα του Κοινού των Αιτωλών απονομής προξενίας σε Αθηναίο πολίτη ονόματι Λυσικλή (250 - 225 π.Χ.), συμμαχία και αποδοχή στο Κοινό των Αιτωλών των κατοίκων της Μαγνησίας του Μαιάνδρου της Μ. Ασίας (212 - 208 π.Χ.), β) ενεπίγραφη στήλη με ψήφισμα του Κοινού των Αιτωλών απονομής προξενίας στον Αφθόνητο του Χαρίδημου και τους υιούς του από την Αχαΐα Φθιώτιδα (εικ. 80), γ) στήλη που περιλαμβάνει: ανάθεση του αγάλματος του στρατηγού των Αιτωλών Αγήτα στο Ιερό του Απόλλωνος στον Θέρμο από κατοίκους της Λαμίας, ψήφισμα του Κοινού των Αιτωλών απονομής πολιτείας σε δύο αδέρφια (Αρίστων και Μενεκράτης) από τη Σμύρνη (218-212 π.Χ.), δ) λίθινη στήλη με ψηφίσμα του Κοινού των Αιτωλών απονομής πολιτικών προνομίων σε κατοίκους πόλεων, που δεν ανήκαν στην Αιτωλική Συμπολιτεία, ε) θραύσμα επιστυλίου με τιμητική επιγραφή χορηγίας (αρχές 3ου αι. π.Χ.). Εκτός των επιγραφών του Ιερού, εκτίθεται και μία επιγραφή από το Ιερό της Αφροδίτης Φιστυίδος στο Κρύο Νερό Νερομάνας, στην οποία αναγράφεται απόφαση απελευθέρωσης του δούλου Πολυκλείτου (εικ. 81).

Inscriptions: the Aetolians in their own words (construction 14)

The inscriptions from the Sanctuary give us today the words of the Aetolians themselves. The texts, cut in stone or metal, were "published" to all citizens by setting them up at the Sanctuary. The inscriptions give us direct and important information about the life of the Aetolians and the organization of the Aetolian League. The names of Generals and other officials, the names of cities-states inside or outside the Aetolian territory and the names of the months of the Aetolian Calendar are all given. The surviving inscriptions fall into three categories, decrees, dedications and manumissions (liberations of slaves). Some of the numerous inscriptions are displayed in the exhibition: a) stone stele which includes: a dedication at the Sanctuary and a decree granting *proxenia* (the right of representation) to an Athenian citizen called Lysikles (250-225 BC) and the record of an alliance with, and acceptance of, the citizens of Magnesia on the Meander in Asia Minor into the League (212-208 BC), b) inscribed stele recording the grant, by the League, of *proxenia* to Aphthonetos, son of Haridimos, from Achaia Phthiotis and to his sons (fig. 80), c) stele recording the dedication of a statue of the Aetolian General, Hagetas, at the Sanctuary of Apollo at Thermos by residents of Lamia and the grant, by the League, of civil rights to two brothers, Ariston and Menekrates, from Smyrna (218-212 BC), d) stone stele recording the grant by the League of political rights to residents of cities which did not belong to the League, e) fragment of architrave with honorary inscription of a sponsorship (early 3rd century BC). Apart from the above inscriptions from the Sanctuary, there is also an inscription from the sanctuary of Aphrodite in Phistyon, from Kryo Nero near Neromana, with the record of the manumission of the slave Polykleitos (fig. 81).

εικ.-fig. 80
Λίθινη ενεπίγραφη στήλη με ψήφισμα του Κοινού των Αιτωλών απονομής προξενίας στον Αφθόνητο του Χαρίδημου και τους απογόνους τους. Α' μισό 3ου αι. π.Χ.
Inscribed stone stele with decree of the Aetolian Confederacy providing the right of "proxenia" (right of representation) to Afthonitos, son of Charidimos, and his descendants. 1st half of 3rd century BC

εικ.-fig. 81
Λίθινη ενεπίγραφη στήλη με απόφαση απελευθέρωσης του δούλου Πολυκλείτου. Προέρχεται από το Ιερό της Αφροδίτης Φιστυίδος. Κρύο Νερό Νερομάνας Θέρμου. Μέσα 2ου αι. π.Χ.
Stone stele with a manumission inscription, which refers to the liberation of a slave named Polykleitos. Sanctuary of Aphrodite in Phistyon. Kryo Nero of Neromana near Thermos. Mid-2nd century BC

«περί τήν καταφθοράν τοῦ Θέρμου ...»

Η παρακμή και η πτώση της Αιτωλικής Συμπολιτείας (προθήκη 18)

«... Έχοντας δηλαδή υπόψη τους όσα είχαν κάνει οι Αιτωλοί στο Δίο και στη Δωδώνη άρχισαν να καίουν τις στοές και να καταστρέφουν τα άλλα αφιερώματα, που ήταν ακριβά στην κατασκευή τους και μερικά είχαν γίνει με πολλή φροντίδα και δαπάνη. Και δε χάλασαν μόνο τις οροφές των οικημάτων με τη φωτιά, αλλά και τα γκρέμισαν συθέμελα. Αναποδογύρισαν ακόμη και τους ανδριάντες, που ήταν όχι λιγότεροι από δυο χιλιάδες· πολλούς τους κατέστρεψαν, εκτός απ' όσους είχαν επιγραφές σε θεούς ή μορφές θεών· αυτούς δεν τους πείραξαν...» (Πολύβιος, Ιστοριών V, 18, 5.4, 9.2-4).

Το πρώτο μεγάλο πλήγμα δέχθηκε το Ιερό το 218 π.Χ., όταν ο Φίλιππος Ε΄ φτάνει στην κοιτίδα των Αιτωλών και το καταστρέφει, ως αντίποινα της καταστροφής του Δίου από τους Αιτωλούς ένα χρόνο νωρίτερα. Δώδεκα χρόνια μετά (206 π.Χ.), οι Μακεδόνες επανήλθαν και λεηλάτησαν για δεύτερη φορά το Ιερό. Την καταστροφή περιγράφει ο Αχαιός ιστορικός Πολύβιος. Από τα πολυάριθμα αναθήματα, τους χάλκινους ανδριάντες, και τις πανοπλίες που φυλάσσονταν στα κτήρια της πολιτικής αγοράς, διασώθηκαν ελάχιστα σπαράγματα. Πρόκειται για εξαρτήματα χάλκινων ανδριάντων, όπως οφθαλμοί, βόστρυχοι, δάκτυλοι, ανδρικά μόρια, κρόσσια πτερύγων χιτώνων, θήκη ξίφους με εγχάρκτη διακόσμηση μικρών επάλληλων φύλλων, λαβή ξίφους με μορφή κεφαλής αετού, σπλή αλόγου σε φυσικό μέγεθος και θραύσματα κράνους (εικ. 82). Με τη μάχη της Πύδνας το 167 π.Χ. και την υποταγή της Αιτωλικής Συμπολιτείας στη Ρωμαϊκή δύναμη, ο Θέρμος χάνει την αίγλη του και παρακμάζει. Μετά τη ναυμαχία του Ακτίου το 31 π.Χ. τμήμα του πληθυσμού της Αιτωλίας μεταφέρεται στη Νικόπολη, και λίγα χρόνια αργότερα ολοκληρη η Αιτωλία υπάγεται στη ρωμαϊκή επαρχία της Αχαΐας. Το μεγαλείο του Ιερού και της Αιτωλικής Συμπολιτείας περνάει οριστικά στη λήθη της Ιστορίας.

Λαβή ξίφους διαμορφωμένη σε κεφαλή αετού
Bronze sword hilt with the head of an eagle

Κεφαλή και τμήμα από το σώμα χάλκινου φιδιού ή δράκοντος (?)
Head and part of the body of a bronze snake or dragon (?)

εικ.-fig. 82

Σπαράγματα από χάλκινους ανδριάντες και άλλα αφιερώματα που κοσμούσαν την πολιτική αγορά του Ιερού. Ελληνιστική εποχή (4ος - 2ος αι. π.Χ.)

Fragments of bronze statues and other votive offerings, which adorned the Agora of the Sanctuary. Hellenistic period (4th - 2nd century BC)

Ένθετοι οφθαλμοί χάλκινων αγαλμάτων
Inlaid eyes from bronze statues

Χάλκινα φύλλα φυτών (κισσός, δρυς, δάφνη)
Bronze leaves of plants (ivy, oak, bay)

Τμήμα βουστρύχου χάλκινου αγάλματος
Lock of hair from bronze statue

Κλαδί ελιάς.
Olive tree branch

Δάκτυλοι χάλκινων αγαλμάτων
Fingers of bronze statues

Χάλκινη σπλή ίππου σε φυσικό μέγεθος
Bronze horse's hoof in natural size

Χάλκινα εξαρτήματα ανδριάντων. Η θήκη ξίφους (αριστερά) φέρει εγχάρκτη διακόσμηση επάλληλων μικρών φύλλων

Bronze fittings from statues. The sword's scabbard (left) has incised decoration of small successive leaves

Στηρίγματα χάλκινου σκεύους διαμορφωμένα σε λεοντοπόδαρα
Bronze vessel stands in the form of lion's paws

“concerning the destruction of Thermos ...”
The decline and fall of the Aetolian League (case 18)

“For remembering what the Aetolians had done at Dion and Dodona, they burnt the stoas and destroyed what were left of the dedications, some of which were of costly materials and had been elaborated with great skill and expense. They were not content with destroying the roofs of these buildings with fire but levelled them to their foundations. They threw down all the statues, which numbered no less than two thousand and broke them to pieces, sparing only those that which had dedicatory inscriptions to gods or were figures of gods. These they did abstain from injuring”. (Polybius Histories V 18.)

The first major disaster at the Sanctuary was in 218 BC, when Philip V of Macedon arrived at the ‘cradle’ of the Aetolians and destroyed it in retaliation for the destruction of Dion by the Aetolians, a year earlier. Twelve years later (206 BC) the Macedonians returned and plundered the Sanctuary a second time, as described by the historian Polybius. Of the countless offerings, bronze statues and suits of armour that were kept in the buildings in the Agora, a few fragments have survived. These are parts of bronze statues, such as eyes, locks of hair, fingers, penises, tresses from the pleats of chitons (tunics), a scabbard with incised decoration of overlapping leaves, a sword-hilt in the shape of an eagle’s head, a life-size horse’s hoof and fragments of a helmet (fig. 82). Following the battle of Pydna, in 167 BC, and the subjugation of the Aetolian League by Rome, the great centre of the Aetolians lost its glory and declined. After the sea battle of Actium in 31 BC, part of the population of Aetolia was transferred to the newly founded city of Nikopolis, and a few years later the whole of Aetolia became part of the Roman Province of Achaëa. The Sanctuary and the Aetolian League passed into the oblivion of History.

- Cl. Antonetti, *Les Éoliens. Image et Religion*, Paris 1990.
- H. Beck, *Polis und Koinon. Untersuchungen zur Geschichte und Struktur der griechischen Bundesstaaten im 4. Jahrhundert v.Chr.*, Historia Einzelschriften 114, Stuttgart 1997.
- S. Bommeljé, P. K. Doorn et al., *Aetolia and the Aetolians. Towards the Interdisciplinary Study of a Greek Region*, Studia Aetolica 1, Utrecht 1987.
- K. Fiehn, *RE* 5, v. Thermos, 1934, 2423-2444.
- J. D. Grainger, *Aetolian Prosopographical Studies*, Leiden 2000.
- G. Hübner, Zur Forschungsgeschichte griechischer Dachziegel aus gebranntem Ton: Leitvorstellungen und Annäherungen, *AE* 1995, 115-161.
- G. Kawerau, G. Sotiriadis, *Der Apollotempel zu Thermos, AD* II, 5, Berlin 1902-1908.
- G. Klaffenbach, *Inscriptiones Graecae IX, Pars I², Fasc. I, Inscriptiones Aetoliae*, Berlin 1932.
- N. J. Koch, *De picturae initiis*, München 1996.
- G. Kruse, *RE* 5, v. Thermios (Θέρμιος), 1934, 2393-2394.
- M. Th. Mitsos, "Thermica and Panaetolica", *HESPERIA* 16 (1947), 256-261.
- J. -L. O'neil, "The political elites of the Achaian and Aitolia Leagues", *AncSoc* 15-17 (1984-86), 33-61.
- I. A. Παπαποστόλου, ετήσιες ανακοινώσεις της ανασκαφής του Θέρμου στα ΠΑΕ και Το Έργον (από το έτος 1983 έως σήμερα).
- I. A. Παπαποστόλου, Ζητήματα των Μεγάρων Α και Β του Θέρμου, *AE* 1990, 191-200.
- I. A. Παπαποστόλου, Η ελληνιστική διαμόρφωση του ιερού και της αγοράς των Αιτωλών στον Θέρμο, *Φηγός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη*, Ιωάννινα 1994, 509-522.
- I. A. Παπαποστόλου, Χάλκινο ειδώλιο κελητίζοντος υπέα στον Θέρμο και παραστάσεις υπέων του τέλους της Γεωμετρικής Εποχής, *AE* 2001, 1-40.
- I. A. Paparastolou, Colour in Archaic Painting στο M.A. Tiverios, D.S. Tsifakis (επιμ.), *Color in Ancient Greece, Πρακτικά Συνεδρίου Θεσσαλονίκης 12-16 Απρίλη 2000*, Θεσσαλονίκη 2002, 53-64.
- I. A. Παπαποστόλου, Θέρμος. Η νέα ανασκαφή του πρώιμου ιερού, *Μέντωρ*, τ. 88, Ιούνιος 2008, 73-96.
- I. A. Paparastolou, Aspects of cult in early Thermos, *AE* 2010, 1-59.
- I. A. Paparastolou, The new excavation under the early archaic temple of Thermos, Megaron A, Megaron B and the Ash Altar in *The "Dark Ages" revisited. Acts of an International Symposium in Memory of William D.E. Coulson*, University of Thessaly, Volos 14-17 June 2007, I, Volos 2011, 127-145.
- I. A. Paparastolou, *Early Thermos. New excavations 1992-2003*, Athens 2012.
- I. A. Παπαποστόλου, *Το Ιερό του Θέρμου στην Αιτωλία. Ιστορία - Μνημεία - Περιήγηση του χώρου*, Αθήνα 2014.
- Αν. Πορτελάνος, *Οι αρχαίες αιτωλικές οχυρώσεις* (ανεκδ. δ. δ.), Αθήνα 1998.
- K. A. Ρωμαίος, Έκ του προϊστορικού Θέρμου, *AD* 1 (1915), 225-279.
- K. A. Ρωμαίος, Έρευναί εν Θέρμω, *AD* 2 (1916), 179-189.
- J.B. Scholten, *The Politics of the Plunder: Aitolians and their Koinon in the Early Hellenistic Era, 279-217 B.C.*, 2000.
- Γ. Σωτηριάδης, Άνασκαφαί εν Θέρμω. Αί μετόπαι τοῦ ναοῦ τοῦ Θερμίου Ἀπόλλωνος, *AE* 1903, 71-95.
- Γ. Σωτηριάδης, Άνασκαφαί εν Θέρμω. Ἐπιγραφαί, *AE* 1905, 55-100.
- Γ. Σωτηριάδης, *Τὰ ἐλλειψοειδῆ κτίσματα τοῦ Θέρμου*, Αθήνα 1909.
- D. I. Tsangari, *Corpus des monnaies d'or, d'argent et de bronze de la Confédération étolienne*, Athens 2007.
- K. A. Wardle, *The Greek Bronze Age West of the Pindus. A Study of the period ca. 3000-1000 B.C.*, in *Epirus, Aetoloakarnania, the Ionian Islands and Albania with reference to the Aegean, Adriatic and Balkan Regions*, London 1972.
- K. A. Wardle, D. Wardle, Prehistoric Thermon: Pottery of the late Bronze and Early Iron Age, στο Β' Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο «Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού κόσμου», *Λαμία 26-30 Ιουνίου 1999*, Αθήνα 2003, 147-156.
- N. A. Winter, *Greek Architectural Terracottas from the Prehistoric to the End of the Archaic Period*, Oxford 1993.
- W. J. Woodhouse, "Aetolian inscriptions", *JHS* 13 (1892-93), 338-355.
- W. J. Woodhouse, *Aetolia. Its Geography, Topography and Antiquities*, Oxford 1897.

«Οργάνωση της Μόνιμης Έκθεσης
του Νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Θέρμου»
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
«Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα 2007-2013»

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΡΓΟΥ - ΓΕΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ

Δρ. Ολυμπία Βικάτου, Αρχαιολόγος, Διευθύντρια της Εφορείας
Αρχαιοτήτων Αιτ/νίας & Λευκάδος

ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Δρ. Ολυμπία Βικάτου, Αρχαιολόγος, Διευθύντρια της Εφορείας
Αρχαιοτήτων Αιτ/νίας & Λευκάδος
Μαρία Σταυροπούλου-Γάτσι, Επίτιμη Διευθύντρια Αρχαιοτήτων
Λίνα Μακραδήμα, Αρχαιολόγος της Εφορείας Αρχαιοτήτων
Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος
Γεώργιος Σταμάτης, Αρχαιολόγος της ΕΦΑΑΙΤΑ
Δρ. Μάρλεν Μούλιου, Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος της ΔΜΕΕΠ
Αγνή Μητροπούλου, Αρχαιολόγος της ΔΜΕΕΠ

ΜΟΥΣΕΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Ανεστέι Παρίσι, Αρχιτέκτων Μηχανικός της ΔΜΕΕΠ

ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΕΡΓΟΥ

Διεύθυνση - Επιμέλεια - Γενικός συντονισμός:

Δρ. Ολυμπία Βικάτου, Αρχαιολόγος

Επιβλέπουσα: Λίνα Μακραδήμα, Αρχαιολόγος

Αρχαιολόγοι: Γεώργιος Σταμάτης, Μαργαρίτα Παπασπύρου
Μόνικα Διαμαντή, Αρχαιολόγος-Μουσειολόγος

Αρχιτέκτων Μηχανικός: Λεωνίδας Φραγκούλης

Εκπαιδευτικά προγράμματα: Δρ. Ολυμπία Βικάτου, Αρχαιολόγος
Δήμητρα Γαβρίνα, Μουσειοπαιδαγωγός

Μεταφράσεις κειμένων: Λίνα Μακραδήμα, Δρ. Prof. Kenneth Wardle

Οργάνωση εργαστηρίου συντήρησης: Σταυρούλα Πολονύφη

Συντήρηση αρχαίων: Αλεξάνδρα Αγάλου, Ελισάβετ Δούκα
Ιωάννης Κουθούρης

Υπόλογος: Σωτηρία Πλυταρία

Διοικητική υποστήριξη: Λίνα Μακραδήμα, Αρχαιολόγος
Αγγελική Σιδέρη, Διοικητικός

Ηλεκτρολογικές εργασίες: Δημήτριος Καζανάς

Τεχνικοί ασφαλείας: Γεώργιος Λώλος, Τοπογράφος Μηχανικός
Λεωνίδας Φραγκούλης, Αρχιτέκτων Μηχανικός

Εργατοτεχνίτες: Αθανάσιος Αναστασόπουλος,
Αποστόλης Ζαρκαδούλας, Φώτιος Μπέκος, Δημήτριος Γαλλιάς,
Κωνσταντίνος Κωστόπουλος, Δήμητρα Μαλεσιάδα,
Ελευθέριος Μαρκόπουλος, Σωτήριος Πεζούλας, Βασιλική Σαράκη,
Γεώργιος Σφυρής, Σπυρίδων Τσιαμάκης

Αρχαιοφύλακες: Έλενα Κολόζου, Αλέξανδρος Σιαδήμας,
Βασίλειος Ντζούφρας, Χρυσούλα Μπάκα, Χρήστος Μυλωνάς,
Ανδρέας Κολιώνης, Ευάγγελος Λάμπτος

Επίσης, για την υλοποίηση του έργου η Εφορεία Αρχαιοτήτων
Αιτωλοακαρνανίας και Λευκάδος συνεργάστηκε, κατά κύριο λόγο,
με τους παρακάτω κατασκευαστές - προμηθευτές ή ελεύθερους
επαγγελματίες:

"Preparation and setting-up of the Permanent Exhibition
of the New Archaeological Museum of Thermos"
Operational Program
"Competitiveness and Entrepreneurship 2007-2013"

DIRECTION OF PROJECT - GENERAL COORDINATION

Dr. Olympia Vikatou, Archaeologist, Director of the Ephorate
of Antiquities of Aetolia-Acarnania and Lefkas

MUSEOLOGICAL STUDY

Dr. Olympia Vikatou, Archaeologist, Director of the Ephorate
of Antiquities of Aetolia-Acarnania and Lefkas
Maria Stavropoulou-Gatsi, Emeritus Director of Antiquities
Lina Makradima, Archaeologist of the Ephorate of Antiquities
of Aetolia-Acarnania and Lefkas
Georgios Stamatias, Archaeologist
Dr. Marlen Moulou, Archaeologist-Museologist of DMEEP
Agni Mitropoulou, Archaeologist of DMEEP

MUSEOGRAPHICAL STUDY

Anestei Parisi, Architect of DMEEP

PROJECT IMPLEMENTATION

Project Direction - General Coordination:

Dr. Olympia Vikatou, Archaeologist

Supervisor: Lina Makradima, Archaeologist

Archaeologists: Georgios Stamatias, Margarita Papaspyrou
Monika Diamanti, Archaeologist-Museologist

Architect: Leonidas Fragoulis

Educational programs: Dr. Olympia Vikatou, Archaeologist
Dimitra Gavrina, Museum Educator

Translation: Lina Makradima, Dr. Prof. Kenneth Wardle

Organization of conservation laboratory: Stavroula Polonyfi

Conservation: Alexandra Agalou, Elisavet Douka,
Ioannis Kouthouris

Executive Accountant: Sotiria Plutaria

Administrative support: Lina Makradima, Archaeologist
Aggeliki Sideri, Administrative officer

Electrician: Dimitris Kazanas

Safety engineers: Georgios Lolos, Topographer
Leonidas Fragoulis, Architect

Workers: Athanasios Anastasopoulos,
Apostolis Zarkadoulas, Fotios Mpekos, Dimitrios Gallias,
Konstantinos Kostopoulos, Dimitra Malesiada,
Eleutherios Markopoulos, Sotirios Pezoulas, Vasiliki Saraki,
Georgios Sfyris, Spyridon Tsiamakias

Antiquities' guards: Elena Kolozou, Alexandros Siadimas,
Vasileios Ntzoufras, Chrysoyla Mpaka, Christos Mylonas,
Andreas Kolionis, Evaggelos Labos

For the preparation of the permanent exhibition of the Archaeological
Museum of Thermos, the Ephorate of Antiquities of Aetolia-Acarnania
and Lefkas collaborated with the following construction - suppliers,
companies or own account workers.

ΤΕΤΡΑΓΚΟΝ Ε.Π.Ε. - Προθήκες - Κατασκευές τοποθέτησης αρχαιοτήτων - Φωτισμός προθηκών
ΤΕΤΡΙΞ Α.Ε. - Φωτισμός εκθεσιακού χώρου - Ρύθμιση φωτιστικών
Β. Ν. ΠΑΡΧΑΡΙΔΗΣ - Μεταλλικά στηρίγματα εκθεμάτων
IN SITU Ο.Ε. Α. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ - Β. ΤΟΥΣΗΣ - Εξοπλισμός & Αναλώσιμα εργαστηρίων συντήρησης
HORIZON IKE - Σχεδιασμός - παραγωγή διαδραστικών εφαρμογών & βιντεοπροβολών, σχεδιασμός εποπτικού και έντυπου υλικού
Ι. ΧΕΛΜΗΣ & ΣΙΑ ΟΕ. - Παραγωγή εποπτικού και έντυπου υλικού
Γ. Μαΐδης & ΣΙΑ Ο.Ε. - πληροφοριακές πινακίδες αρχαιολογικού χώρου
Στ. Μαυρομιχάλης - Κατασκευή & προμήθεια στηριγμάτων plexi glass
Αμ. Σιάτου - Εργασίες συντήρησης των εκθεμάτων

TETRAGON - Display cases - Exhibition constructions - Lighting inside the display cases
TETRIX - Supply, installation, setting up of the Museum lighting
V. N. PARCHARIDIS - Metal supports for exhibits
IN SITU - A. ZAFEIROPOULOS, V. TOUSIS - Equipment of conservation laboratories
HORIZON - Design and production of visual materials and other interpretive activities of the permanent exhibition
I. CHELMIS - Digital printings, publications printing
G. Maidis - Informative panels of the archaeological site
St. Mavromichalis - Construction and provision of acrylic sheet (Plexiglas) mounts
Am. Siatou - Conservation of exhibits

Αντ. Β. Χριστόπουλος - Ελαιοχρωματισμοί
Ελ. Παστρωμάς - Ηλεκτρολογικές εργασίες
Ν. Γ. Κοντούλας - Αλουμινοκατασκευές, Σιδηροκατασκευές
Σπ. Κάμπας GAMEBUSTER - Ηλεκτρονικός εξοπλισμός
Κ. Κωστίνιας - Κατασκευή ερμαρίων εργαστηρίου συντήρησης
Equip - Εξοπλισμός συστήματος απαγωγής και φιλτραρίσματος ρύπων
Ελ. Παντούλα - Ηλεκτρομηχανολογικό υλικό
Γ. Σ. Μαρκιανός - Φωτογραφικές λήψεις
Απ. Παυλίδης - Η/Μ μελέτη
Κ. Π. Φλώρος - Εργασίες κατασκευής περίφραξης
ΝΕΟΣΕΤ, Παπαθέου Ε.Π.Ε. - Έπιπλα γραφείου
Αγλ. Σκούρα, Αρχιτέκτων - Μηχανικός,
Ψηφιακός σχεδιασμός μουσειογραφικής μελέτης
POINT ENERGY Ε.Ε. - Εργασίες συντήρησης συστήματος θέρμανσης και κλιματισμού
Τ. Ζαριφόπουλος Α.Ε. - Συστήματα ελέγχου
Γ. Ε. Καζάκος - Έργα πρασίνου
Αφοί Καλαβρουζιώτη Ο.Ε., Π. Τσερπέλης & ΥΙΟΣ Ο.Ε.,
Απ. Βραχωρίτης, Βλαχόπουλος - Προμήθεια υλικών
Κ. Σπ. Λάμπου - Ξύλινα κιβώτια
MONOSIS, Αρ. Καραπάνος - Μονώσεις
ΜΕΤΑΛΛΟΔΟΜΙΚΗ ΑΒΕΕ - Επισκευές στέγης
ΑΡΧΕΤΥΠΟ, ΑΡΧΕΤΥΠΟΓΡΑΜΜΗ ΜΟΝ. ΕΠΕ -
Απτικές επιφάνειες και πινακίδες
ΟΡΦΕΥΣ ΒΕΙΝΟΓΛΟΥ ΔΙΕΘΝΗΣ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΗ Α.Ε. -
Μεταφορά εκθεμάτων από το Ε.Α.Μ.
Ace Hellas Integrated solutions - Σχεδιαστικό πρόγραμμα
Χρ. Σταύρου - Μεταλλικά κριώματα
Αλ. Κυριλλής - Συντήρηση ηλεκτροπαραγωγού ζεύγους
Κ. Δημόπουλος - Ι. Τσάμπος - Λ. Μέρμηγκας, ΤΕΧΝΙΚΗ Ο.Ε. -
Συντήρηση ανελκυστήρα
Κ. Γ. & Γ. Κ. Σταματόπουλος Ο.Ε.Ε. - Προμήθεια πετρελαίου
Γ. Ζέρβας, Λ. Σαμαρτζής & ΣΙΑ Ο.Ε. - Γραφική ύλη
Δ. Κ. Μπαλαμάτης - Ξυλουργικές εργασίες
Prifti Nek Edmond - Γυψοσανίδες
Ι. Αβασκαντήρας - Πληροφοριακές πινακίδες έργου
Βραχάς ΕΠΕ - Ηλεκτρικές συσκευές
Κ. Ι. Αθανασόπουλος, ΚΕΝΤΡΟ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΥ - Εκτυπώσεις
Β. Π. Χαϊντίνης, ΥΑΛΟΤΕΧΝΙΚΗ ΑΓΡΙΝΙΟΥ - Τοποθέτηση πόρτας

Η κρήνη της Αγοράς. Τέλη 4ου - αρχές 3ου αι. π.Χ.
 The spring chamber of the Agora. Late 4th - early 3rd century BC.

Απαγορεύεται η ολική ή μερική ανατύπωση, αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του κειμένου, των φωτογραφιών και των σχεδίων του εντύπου χωρίς έγγραφη άδεια από την αρμόδια Υπηρεσία. Το παρόν έντυπο διανέμεται δωρεάν.
 No part of this booklet (text, photos, drawings) may be reproduced or transmitted or republished without prior permission in writing from the issuing Authority. The present publication is distributed of charge.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΡΜΟΥ
ARCHAEOLOGICAL
MUSEUM OF THERMOS

2015 ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΛΕΥΚΑΔΟΣ
ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ 4, 30200 ΜΕΣΣΟΛΟΓΓΙ
ΤΗΛ: 2631055654, FAX: 2631055653
e-mail: efaait@culture.gr

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΡΜΟΥ
ΤΗΛ: 2644023336, FAX: 2644023356

2015 MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS
EPHORATE OF ANTIQUITIES OF AETOLIA-ACARNANIA
AND LEFKADA

ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ 4, 30200, MESSOLONGHI
Tel: + 302631055654, FAX: + 302631055653
e-mail: efaait@culture.gr

ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF THERMOS
Tel: + 302644023336, FAX: + 302644023356

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης
European Union
European Regional
Development Fund

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης
Co-funded by Greece and the European Union

ISBN 978-960-386-294-9